

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

PSYKOLOGISKA INSTITUTIONEN

VÄRDERING AV MUNTliga UTSAGOR

Ett vetenskapligt baserat beslutsstöd
för migrationsärenden

PÄR ANDERS GRANHAG
SARA LANDSTRÖM
ANDREAS NORDIN

VÄRDERING AV MUNTliga UTSAGOR

Ett vetenskapligt baserat
beslutsstöd för migrationsärenden

PÄR ANDERS GRANHAG
SARA LANDSTRÖM
ANDREAS NORDIN

Innehåll och layout: Pär Anders Granhag, Sara Landström och Andreas Nordin ©
Göteborgs Universitet
ISBN: 978-91-639-2902-1
Tryck: Billes AB
Göteborg 2017

FÖRORD

Ett avgörande i domstol eller hos myndighet grundas i de allra flesta fall på en bedömning av vad som hänt eller vad som föreligger. Kunskap om existensen av sådana sakförhållanden får beslutsfattaren genom olika informationskällor: någon som berättar om sakförhållandet, dokument som innehåller relevanta uppgifter, tekniska spår, eller någon annan motsvarande källa. En av de mest betydelsefulla uppgifter en domstol eller myndighet har, är att bedöma vilka slutsatser som kan dras av förekommande information; inom processrätten kallar vi detta *bevisvärdering*, där vi alltså bedömer bevisvärdet av våra informationskällor. I den svenska processrätten – den allmänna lika väl som förvaltningsprocessen – är frågor om vad som skall anses bevisat föremål för det vi kallar ”fri bevisvärdering”, vilket betyder att sökandet efter kunskap är en juridiskt oreglerad verksamhet som skall bygga på grundläggande kunskapsteoretiska och vetenskapliga utgångspunkter. De slutsatser vi drar skall alltså bygga på vetenskapligt grundad kunskap om verkligheten. Det handlar om att vi erfarenhetsmässigt bedömer att vissa iakttagbara förhållanden brukar hänga samman med något annat förhållande, som vi då kan sluta oss till. Bevisvärdet ligger alltså i kunskapen om det erfarenhetsmässiga sambandet mellan olika sakförhållanden. Sådana samband brukar vi beskriva som *erfarenhetssatser*. Det är alltså de som skall vara vetenskapligt rimligt hållbara, och i vart fall måste vi ha en underbyggd kunskap om vilka svagheter eller variationer som präglar de erfarenhetssatser som vi använder. Det finns ingen plats för tyckande!

Det är viktigt att vara medveten om att det beskrivna förfarandet för slutsatser gäller för alla olika typer av informationskällor som kan förekomma inom olika rättsområden. Processrätten må särbehandla olika källor processuellt, såsom part, vittne, sakkunnig, skrift, syn och övriga andra källor, kallade *bevismedel*, men dessa särregler har ingen tillämpning på bedömningen av bevisvärdet av den information källan levererar. Bevisvärdet bestäms alltid fritt från legala regler och i enlighet med erfarenhetssatser med vetenskaplig akribi.

Som beslutsfattare och utredare kan det många gånger kännas att det

vore bekvämt med vägledande avgöranden i högre instans, eller mallar, för hur man skall göra vid hantering av bevis i enskilda fall. De samband och slutsatser jag ovan berört kan emellertid aldrig huggas i sten. Även om vissa samband känns hyfsat säkra, gör omkringliggande information – det vi i allmänhet kallar *hjälpfakta* – att andra slutsatser måste dras. Det gör att den våta drömmen om en checklista att bocka av eller en handbok med besked om vad som räcker och vad som inte räcker, med nödvändighet kommer att göra att den omsorgsfulla analysen uteblir, och den fria men krävande kunskapshanteringen förlorar sin intellektuella och rationella skärpa.

En annan sak är att beslutsfattare kan behöva ett strukturerat stöd för att veta vad det finns för aktuell vetenskapligt baserad kunskap som är relevant för erfarenhetssatser som förekommer frekvent vid den typ av mål eller ärenden man har att handlägga. Detta kan i princip lösas genom att för komplicerad materia anlita sakkunnig, men i betydande utsträckning måste en beslutsfattare själv försöka hålla sig orienterad. En av de vanligast förekommande informationskällorna torde vara de utsagor som lämnas av personer som uppger sig ha iakttagit någonting. Det spelar ingen roll om hen rättsligen betraktas som t.ex. part eller vittne; de möjligheter eller begränsningar som gäller för slutsatserna har inte med den processuella rollen att göra, utan de faktiska förhållanden som kan påverka en säker slutsats (egenintresse till exempel). Ett av problemen med utsagor som informationskälla, är nog att vi alla gärna vill betrakta oss som fullt kapabla att bedöma personers " trovärdighet", och att det lätt blir hemsnickrade vanföreställningar förklädda till erfarenhetssatser som kommer att styra bevisvärderingen.

Just därför är det viktigt att den strukturerade juridiska bevisvärderingen och dess fokus på kritisk granskning av förekommande erfarenhetssatser, kan kompletteras med just sådan vetenskapligt grundad kunskap om människans iakttagelseförmåga, minne och förmåga att uttrycka det man sett och upplevt – en beviskedja som den svenska bevisrättens fader Per-Olof Ekelöf beskrev redan på femtioalet. Det är förvisso klart att bevisvärderingen inte begränsar sig till att grubbla på personers möjligheter att iaktta och minnas, utan ofta nog riktar in sig på att kunna identifiera inslag i utsagan som kan tala för att den

inte är genuin. Även det kräver tillgång till en strukturerad kunskap om utsageanalys.

Mot den bakgrunden är det av utomordentlig betydelse att det nu äntligen tagits fram en skrift som med ett hanterbart format ger handläggare och beslutsfattare ett stöd för att arbeta strukturerat och kritiskt för att värdera de muntliga utsagor som förekommer. Det är dock viktigt att texten i den praktiska verksamheten inte nöts ner till tvärsäkra föreställningar om vad som gör att man kan lita på en utsaga och när man inte kan göra det, och blir ytterligare en checklista för att snabba upp arbetet. De som skall använda detta beslutsstöd skall vara medvetna om att skälet till att vi inte kan få enkla och entydiga standardslutsatser att skriva in i våra dokumentmallar om utsagornas värde, är att själva det mänskliga beteendet är föränderligt och förutsägbart endast i begränsad utsträckning. Statistik kan visa att beteenden är vanliga eller ovanliga, men regelbundenheter i beteenden är inte naturlagar. Däri ligger skillnaden mot till exempel en kemisk analys som bevis, det är skälet till att den mänskliga utsagan alltid kommer att ge oss bekymmer och måste behandlas varsamt som informationskälla vid rättsligt beslutsfattande

Samtidigt är den enskildes berättelse ofta den enda information vi har, och i normalfallet är det åsyna vittnet till och med den bästa informationen om vad som hände. Den muntliga utsagan är ofrånkomlig som bevis, och vi måste kunna hantera den. Denna skrift är ett verktyg för att göra det, och det ankommer på verket att implementera stödet som ett sätt att utveckla handläggarnas och beslutsfattarnas egen förmåga att kritiskt analysera utsagor och förhålla sig till den systematiska kunskap som skriften ger.

Anders Stening
Stockholm, januari 2017

PROJEKTGRUPPENS FÖRORD

Detta beslutsstöd är en produkt av projektet *Bedömning av tillförlitlighet i muntliga utsagor: Ett vetenskapligt baserat beslutsstöd för säkrare migration*. Projektet startade i december 2015 efter att ha beviljats medel inom ramen för Vinnovas utlysning ”Innovation för säkrare migration”. Projektgruppen bakom skriften kommer från Göteborgs universitet och består av Professor *Pär Anders Granhag* (Psykologiska institutionen), Docent *Sara Landström* (Psykologiska institutionen), Docent *Andreas Nordin* (Institutionen för kulturvetenskap) som författat skriften, samt biträdande forskare *My Hyltegren* som koordinerat projektet. Beslutsstödet har tagits fram i nära samarbete med Migrationsverkets representant *Christian Andersson*, processförare och kompetensutvecklare.

Redan tidigt i arbetet knöts en referensgrupp till projektet. I referensgruppen ingick följande personer: *Samarie Wijekoon Löfvendahl* (UNHCR, Stockholm), *Sibylle Kapferer och Jorunn Leksås* (UNHCR HQ, Protection and National Security Unit, Genève), *Lars Magnusson* (Rådman vid Förvaltningsrätten i Göteborg), Professor *Amina Memon* (Department of Psychology, Royal Holloway College University of London, Storbritannien, och Centre for Study of Emotion and Law) och Fil. Dr. *Hilary Evans Cameron* (Faculty of Law, University of Toronto, Kanada). Vi vill rikta ett stort tack till referensgruppen för alla de viktiga bidrag och reflektioner som dess medlemmar stått för. Vi vill också påpeka att referensgruppen inte har något ansvar för beslutsstödet innehåll, detta ansvar ligger helt på projektgruppen.

Projektgruppen vill också rikta ett stort tack till de anställda på Migrationsverket som tagit sig tid att läsa tidigare utkast av beslutsstödet och gett värdefulla kommentarer. Det har varit mycket viktigt att under processens gång få respons från den målgrupp som skriften riktar sig till.

Projektgruppen
Göteborg, januari 2017

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INTRODUKTION	13
1.1. Mål med beslutsstödet	14
2. LÖGN OCH SANNING – TILLFÖRLITLIGHET OCH TROVÄRDIGHET	17
3. BESLUTSSTÖDETS FÖRUTSÄTTNINGAR	21
3.1. Vikten av minnespsykologisk kunskap	21
3.2. En god intervjusituation	22
3.2.1. Planering	22
3.2.2. Under den muntliga utredningen	23
3.2.3. Avslutning	26
3.2.4. Effekter av tolk och översättning	26
3.3. Vikten av kunskap om kulturella variationer	29
4. MINNE OCH TILLFÖRLITLIGHET	31
4.1. Minne och trauma	33
4.1.1. Minnen av centrala och perifera detaljer	34
4.1.2. Gapet mellan vad vi minns och berättar	34
4.1.3. Asylsökande kvinnor särskilt utsatta	36
4.2. Minne och tid	37
4.3. Minne av ofta upprepade händelser	40

4.3.1. Konsekvenser av script-baserat minne	41
4.4. Minne för konversation.....	43
4.5. Minne av privata händelser	43
5. TILLFÖRLITLIGHETSKRITERIER.....	47
5.1. Detaljrikedom.....	49
5.2. Typ av detaljinformation	49
5.3. Ostrukturerad produktion	50
5.4. Uppvisad osäkerhet.....	51
5.5. Återberättande av tal och dialoger.....	52
5.6. Realism	52
5.7. Konstanskriteriet	54
5.7.1. Klargöranden kring konstanskriteriet	55
5.7.2. Observation 1	
– ”Utsagans huvuddrag är oförändrade över tid”	56
5.7.3. Observation 2	
– ”Vissa delar av utsagan har förändrats över tid” ...	56
5.7.4. Konstanskriteriets användbarhet	59
6. TVÄRKULTURELL KOMMUNIKATION.....	61
6.1. Vad är kultur?.....	61
6.1.1. Kulturella scheman	62
6.2. Kommunikationsstilar.....	63

6.2.1. Att "berätta sanningen" och att "berätta allt"	64
6.2.2. Kulturella variationer i känslomässighet och verbalitet	65
6.2.3. Kulturella variationer av maktdistans.....	67
6.3. Kulturellt varierande begreppssystem	69
7. VÄRDERING AV BARNES UTSAGOR	73
7.1. Barns minnesförmåga.....	73
7.1.1. Barns minne för trauma.....	75
7.2. Att intervjua ett barn	77
8. SAMMANFATTNING.....	81
9. REFERENSER.....	83

1. INTRODUKTION

Kärnan i de flesta migrationsärenden är den sökandes berättelse. Då det många gånger saknas information som kan verifiera vad den sökande berättat står Migrationsverkets tjänstemän inför en stor utmaning: att bedöma graden av tillförlitlighet i den sökandes berättelse. Det man har, det är den sökandes berättelse. Varje enskild sökande har rätt att berätta, och rätt att bli lyssnad på. Varje enskild berättelse måste värderas och bedömas på ett rättssäkert och korrekt sätt. Det är för migrationsärenden svårt att identifiera en utmaning som är mer relevant och frekvent än den att bedöma den sökandes berättelse. Brister i detta arbete kan få mycket allvarliga och ibland livsavgörande konsekvenser för enskilda individer. Kort sagt, för att på allvar värna asylrätten måste Migrationsverkets tjänstemän ges det stöd och de resurser som är nödvändiga för att kunna arbeta professionellt. Genom att ta fram ett beslutsstöd för bedömning av tillförlitlighet av sökandes berättelser har vi försökt ge ett bidrag i detta viktiga och svåra arbete. Fokus hamnar i stor utsträckning på asylärenden, men beslutsstödet är också relevant i andra typer av migrationsärenden där det handlar om att värdera en muntlig berättelse.

Vi vill här kortfattat redogöra för några utgångspunkter som varit centrala i arbetet med att ta fram beslutsstödet. För det första är det viktigt att placera värdering av utsagor eller så kallade tillförlitlighetsbedömningar i rätt kontext. En värdering av en muntlig berättelse är en form av bevisvärdering. I svensk rätt gäller principen om fri bevisvärdering. Detta innebär dels att den som värderar utsagan inte är bunden av legala regler, dels att värderingen ska ske i enlighet med erfarenhetssatser som har vetenskapligt stöd och utifrån ett allmänt kunskapsteoretiskt perspektiv och inte ett normativt (föreskrivande) perspektiv. I det här fallet är det minnes- och rättspsykologisk kunskap som ger stöd vid bevisvärderingen.

För det andra så är vi fullt klara över att värdering av muntliga utsagor är en mycket svår uppgift. Det finns inga enkla knep för att avgöra om den utsaga som lämnas under en muntlig utredning korresponderar mot verkligheten eller inte. Kort sagt, det går inte att via en yttlig

analys av utsagans innehåll eller form avgöra om den är sann eller fabricerad.

Den tredje utgångspunkten är att de bedömningar som grundas i forskningsbaserad minnes- och rättspsykologisk kunskap är mer rätts-säkra och korrekta än de bedömningar som grundas i subjektiva föreställningar om vad som utmärker en tillförlitlig utsaga.

För det fjärde, att grunda sin bedömning i evidensbaserad kunskap kan aldrig garantera att den enskilda bedömningen blir korrekt. Däremot borgar evidensbaserad kunskap för att kvaliteten på de många bedömningar som görs under en längre tidsperiod kommer bli högre, jämfört med om man negligerar evidensbaserad kunskap. Med ökad kvalitet syftar vi här på ett ökat antal korrekta bedömningar.

1.1. Mål med beslutsstödet

Målet med beslutsstödet är:

Att på ett tillgängligt vis förmedla vetenskapligt förankrad kunskap med relevans för bedömning av en muntlig utsagas grad av tillförlitlighet.

Beslutsstödet är ingen manual för hur man skall avgöra tillförlitligheten i de utsagor som lämnas av sökande. Beslutsstödet presenterar inga enkla lösningar för komplexa problem. Att den kunskap vi förmedlar är forskningsbaserad betyder inte att vi tillhandahåller något slags facit för enskilda migrationsärenden. Det är också viktigt att betona att beslutsstödet inte ger direkt vägledning när det gäller att göra en framtida riskbedömning eller bedöma vilken rättslig innebörd (rättsfråga) olika sakförhållanden har. Däremot presenterar vi, för att använda en bevisvärderingsterm, erfarenhetssatser baserade på minnes- och rättspsykologisk forskning, att använda vid bevisvärderingen av en utsaga. Vår ambition är att beslutsstödet skall fungera i samklang med de kunskaper och erfarenheter som Migrationsverkets personal redan besitter.

2. LÖGN OCH SANNING – TILLFÖRLITLIGHET OCH TROVÄRDIGHET

Att definiera lögn och sanning är inte enkelt, det har skrivits flera doktorsavhandlingar på temat. För sammanhanget kan vi nöja oss med följande: En person, till exempel en asylsökande, som varit med om en viss händelse (t.ex. att ha utsatts för en kraftig misshandel) och som på ett så korrekt och fullständigt sätt som möjligt försöker berätta om händelsen, *tar sanning*. Den sökande berättar om något som hen faktiskt varit med om och har inte för avsikt att lägga till, ändra eller undanhålla något. En person som har för avsikt att tala sanning kan naturligtvis minnas fel eller fragmentariskt, men det är inte detsamma som att ljuga.

En person som *ljuger* gör ett medvetet försök att förleda någon annan. Oavsett om försöket lyckas eller inte är det en lögn. Lite förenklat finns tre olika sätt att ljuga:

1. Att ta utgångspunkt i en faktisk upplevelse och sedan ändra vissa delar, t.ex. lägga till handlingar som faktiskt inte förekom. Vardagsvis kallas det här för halvsanningar.
2. Att fabricera ett helt händelseförlopp. Det som berättas är från början till slut lögn.
3. Att undanhålla information t.ex. genom att säga ”Jag vet inte” fast personen egentligen vet, eller ”Jag minns inte” fast personen egentligen minns.

Om gränslinjen mellan sanning och lögn är någorlunda tydlig, så blir det snarigare när det gäller termerna tillförlitlighet och trovärdighet. Att vi till vardags använder dessa termer växelvis har sällan någon större betydelse. Men för vissa sammanhang, till exempel i migrationsärenden, är det viktigt att termerna används konsekvent. Därför vill vi vara tydliga med hur termerna tillförlitlighet och trovärdighet förstås och används i den här skriften.

Tillförlitlighet gäller utsagan; trovärdighet gäller personen

Med *tillförlitlighet* ("reliability" på engelska) syftar vi på hur korrekt en utsaga är i förhållande till ett verkligt sakförhållande (ett faktum). Om bilen faktiskt var blå och utsagan är "Det var en blå bil", så är utsagan tillförlitlig. Med *trovärdighet* ("credibility" på engelska) syftar vi på hur en person uppfattas; en person kan tillskrivas en viss grad av trovärdighet, ofta en hög eller en låg. Det finns många faktorer som kan påverka den grad av trovärdighet som en person tillskrivs. Ett exempel på en sådan faktor är hur personen i fråga uppträder då hen uttrycker sin utsaga, till exempel via kroppsspråket. Ett annat exempel är de emotioner som personen ger uttryck för.

Om en person i tidigare sammanhang visat sig prestera tillförlitliga utsagor, så ligger det nära tillhands att hen kommer att betraktas som trovärdig. Om en person i tidigare sammanhang beslagits med lögn, så är risken stor att hen betraktas som icke trovärdig. En utsaga från en person som (av ett eller annat skäl) betraktas som trovärdig, tenderar att bedömas som tillförlitlig. En utsaga från en person som (av ett eller annat skäl) betraktas som icke trovärdig, tenderar att bedömas som icke tillförlitlig. Men naturligtvis kan en utsaga från en person som ses som icke trovärdig vara tillförlitlig och en utsaga från en person som ses som trovärdig visa sig vara icke tillförlitlig. Från forskningen på området vet vi att om man är snabb med att bilda sig en uppfattning kring en persons allmänna trovärdighet, så föreligger en risk att detta färgar ens bedömning av utsagans tillförlitlighet. Vi vet också att bedömningen av utsagans grad av tillförlitlighet (t.ex. "Det här var ju en redig och detaljerad berättelse") kan färga bedömningen av personens grad av trovärdighet (t.ex. "Här har vi att göra med en i alla avseenden trovärdig person").

Trovärdighetsbedömningar riskerar att bli mycket subjektiva

Forskning visar att bedömningar av trovärdighet riskerar att bli mycket subjektiva. Det beror dels på att det ofta finns många möjliga faktorer att väga in, men också på att olika bedömare tenderar att vikta en och samma faktor olika. Det här leder till att då flera bedömare observerar en och samma person kan deras bedömningar av trovärdighet variera tämligen kraftigt. De ser och hör samma person och tar

del av samma kroppsspråkliga uttryck, men uppfattar och tolkar det hela olika.

Vad gäller bedömning av en utsagas tillförlitlighet visar forskning att det ofta finns många olika aspekter att ta fasta på, till exempel hur detaljrik utsagan är. Forskning visar att olika personer tenderar att fokusera på olika aspekter av en och samma utsaga. Det är också så att även om olika personer skulle fastna för samma aspekt av utsagan, så är det inte helt ovanligt att de uppfattar den olika och därmed ger den olika vikt i sammanhanget. Trots dessa rum för subjektivitet, och som vi kommer att diskutera mer utförligt nedan, så är forskningens budskap tydligt: för att hamna rätt bör man fokusera på utsagas tillförlitlighet, inte på personens trovärdighet.

Fokusera på utsagas tillförlitlighet

Värderingen av utsagan handlar ytterst om att avgöra om det som den sökande framhåller korresponderar mot verkliga sakförhållanden. Det handlar alltså om utsagas grad av tillförlitlighet. Forskningen gällande trovärdighetsbedömningar visar att dessa ofta går fel och att det därför är mycket förrädiskt att låta uppfattningen om personens trovärdighet färga bedömningen av utsagas tillförlitlighet. Vägen till att på ett nyanserat och objektivt sätt avgöra en utsagas grad av tillförlitlighet går alltså inte via bedömningen av personens trovärdighet. Detta är lättare sagt än gjort då vi människor, mer eller mindre omedvetet, färgas av till exempel en annan persons kroppsspråk. Vi kan till exempel ha en omedveten föreställning om hur ”någon som talar sanning” betar sig. En sökande som uppträder på ett sådant sätt kan få oss att bedöma hens utsagor som mer tillförlitliga enbart av det skälet. Forskningen är tydlig: att dra slutsatser om en utsagas tillförlitlighet utifrån hur trovärdigt en sökande uppträder är inte vägen för att nå en nyanserad och optimal tillförlitlighetsbedömning.

3. BESLUTSSTÖDETS FÖRUTSÄTTNINGAR

Föreliggande beslutsstöd är sprunget ur tre förutsättningar som vi betraktar som grundläggande. För det första, för att göra en rättvis tillförlitlighetsbedömning av en sökandes utsaga så krävs minnespsykologisk kunskap. För det andra så måste den muntliga utredningen (intervjun) bygga på denna kunskap och därmed underlätta för den sökandes berättande. För det tredje krävs kunskap om hur kulturella variationer av olika slag påverkar muntliga utredningar.

3.1. Vikten av minnespsykologisk kunskap

Vårt minne är känsligt för olika sorters påverkan. Den sökandes minne kan påverkas av omständigheterna vid själva händelsen (*inkodning*), under tiden händelsen lagras i minnet (*lagring*) och under intervjun då hen ska försöka berätta om händelsen (*framplockning*) (se Tabell 1 nedan).

Tabell 1. Tre faser i minnesprocessen

Inkodning:	Våra sinnen registrerar det vi upplever. <i>Exempel*: Gorgis tar emot ett dödshot i sitt hem i Syrien. Han hör ljudet av gråt, känner lukten av svett och ser att mannen som hotar har en politisk symbol på skjortan.</i>
Lagring:	Perioden mellan inkodning och framplockning. <i>Exempel: Gorgis tänker ofta på dödshotet.</i>
Framplockning:	Då vi berättar om det vi upplevt. <i>Exempel: Gorgis berättar om dödshotet för en tjänsteman på Migrationsverket.</i>

* Exemplen i beslutsstödet är fiktiva, om inget annat anges.

För att resonera nyanserat kring en utsagas grad av tillförlitlighet krävs olika minnespsykologiska hänsynstaganden. Det är nödvändigt att ha viss kunskap om olika faktorer som påverkar vårt minne och hur dessa bidrar till att forma själva minnesprodukten – utsagan. Att diskutera kriterier för tillförlitlighet utan hänsyn till hur vårt minne fungerar är inte bara meningslöst, det är också farligt. Det kan leda till att kriterier för tillförlitlighet missuppfattas och används fel, vilket i sin tur kan resultera i att sökandes utsagor systematiskt felbedöms. Beslutsstödet tar därför fasta på de viktiga kopplingar som finns mellan minnespsykologisk kunskap och bedömning av utsagors tillförlitlighet.

3.2. En god intervjusituation

En sökandes utsaga är i mångt och mycket ett resultat av den intervju som hålls; kvalitén på intervjun påverkar kvalitén på utsagan. För att ge den sökande en bra möjlighet att framföra relevant information krävs att intervjun är konstruerad så att den underlättar framlockningen av relevanta minnesbilder. En god intervju kännetecknas av (1) grundlig planering, (2) ett välbalanserat bemötande och välformulerade öppna frågor, samt (3) ett bra avslut. Nedan ges en kortfattad beskrivning av respektive moment.

3.2.1. Planering

Ordentlig förberedelse borgar för en bra intervju

Innan intervjun tar sin början är det viktigt att reflektera över dess mål och syfte. Vad är det jag vill ha reda på? Vad är redan känt i ärendet? Vem är personen som ska intervjuas? Var kommer personen ifrån? Finns relevant landinformation att ta del av? Att vara väl påläst om det aktuella ärendet gör inte bara intervjun effektivare, det bidrar även till att den sökande får förtroende för utredaren. Vidare är det viktigt att rummet där intervjun ska hållas är en lugn och trygg plats där den sökande kan tala ostört utan yttre distraktioner. Att reducera stress, eliminera störande ljud och ovidkommande visuella intryck är centralt för att den sökande ska kunna koncentrera sig, minnas och berätta om sina upplevelser och varför hen ansöker om uppehållstillstånd i Sverige.

3.2.2. Under den muntliga utredningen

Börja med att bygga förtroende

Intervjun bör inledas med fokus på empati och förståelse för den sökande. Vissa sökande har råkat ut för svåra och traumatiska upplevelser vilka ofta är mycket jobbiga att prata om. En del sökande har ännu inte återhämtat sig från de trauman de upplevt utan lever fortfarande under akut stress vilket gör det svårt att koncentrera sig, tänka tillbaka och berätta. Den som håller den muntliga utredningen bör därför lägga fokus på att få kontakt med den sökande, se till att hen känner sig trygg och säker nog att dela med sig av sina upplevelser. Det här är viktigt inte bara av respekt för den sökande och de upplevelser hen varit med om, utan också för att en trygg intervjusituation ger en mer gedigen utsaga och således ett bättre underlag för tillförlitlighetsbedömningen.

Den trygga miljön kan byggas upp genom att använda en trevlig ton, att söka ögonkontakt samt att ha ett empatiskt och välkomnande kroppsspråk (dvs. sitta vänd mot den sökande, undvika korslagda armar etc.). Att inleda intervjun genom att prata om ett neutralt ämne som den sökande är intresserad av kan ytterligare gynna skapandet av en trygg miljö. Det är i sammanhanget viktigt att tänka på att kommunikation som går via tolk ofta ökar distansen mellan utredare och sökande. Särskilt i de fall där utredaren väljer att se på tolken eller på datorskärmen under intervjun. Utredaren bör därför fokusera på den sökande och visa intresse för dennes berättelse.

Fri återgivning ger ett bättre underlag

För att undvika missförstånd i den muntliga utredningen är det viktigt att utredaren inledningsvis redogör för syftet med intervjun, hur intervjun kommer att gå till samt tar reda på om det är något som den sökande undrar över. Den sökande bör även instrueras att ”berätta allt” och utredaren måste tänka på att inte avbryta den sökandes berättelse. Förståelsen för innebörden av instruktionen ”berätta allt” kan variera beroende på vem den sökande är och var hen kommer från. Det vill säga, den sökandes kulturella scheman, ålder, mognad samt vad den sökande ska berätta om påverkar ofta hur mycket och vilka detaljer den sökande är beredd att delge (se 4.1; 6.2.1; 7).

Senare i beslutsstödet presenterar vi relevanta kriterier för bedömning av tillförlitlighet i en sökandes utsaga. Användandet av dessa kriterier förutsätter att den aktuella utsagan inte styrts av utredaren, till exempel genom ledande frågor. Det är den information och de detaljer som kommer fram under den så kallade *fria återgivningen* som utgör det bästa underlaget för att bedöma utsagans tillförlitlighet. Istället för att ställa frågor till den sökande så bör hen ombes att berätta fritt. Utredaren bör be den sökande berätta om allt av relevans för utredningen – stort som smått och även de detaljer som kanske inte verkar så viktiga. Eftersom minnet fungerar som ett associativt nätverk där ett minne aktiverar ett annat, kan de små och tillsynes obetydliga detaljerna leda till att den sökande minns och berättar om de mer väsentliga händelserna. Även om det kan tyckas märkligt både för utredaren och den sökande att sitta och prata om detaljer som inte verkar särskilt väsentliga, så kan detta vara avgörande för att den sökande ska minnas verkligt relevanta detaljer. Starka minnen består ofta av känslor, ljud, dofter och andra sinnesintryck, vilket en sökande lättare kan komma ihåg om hen ges möjlighet att berätta fritt.

Det är viktigt att det sker en avvägning av rekommendationerna utifrån migrationsärendets beskaffenhet. I de fall sökandens uppgifter inte ifrågasätts, till exempel för att utgången i ärendet beror på en rättsfråga, är det inte nödvändigt att ha en lång muntlig utredning om obetydliga detaljer. Däremot är det en mycket bra metod när det till exempel inte finns annan bevisning och utgången i ärendet beror på hur den muntliga utsagan kommer att bedömas.

Lyssna aktivt

För att underlätta berättandet bör varken utredaren eller en eventuell tolk avbryta och ställa frågor då den sökande berättar. Istället bör utredaren lyssna aktivt genom att till exempel ta ögonkontakt eller på andra sätt uppmuntra personen till fortsättning. Uppmuntran kan ske genom ljud som ”hmm”, ”ja” eller kroppsspråk som en nickning, ett leende eller liknande. Uppmuntran kan även ske genom att säga ”berätta mer” eller genom att upprepa det sista som personen sagt som en fråga eller ett påstående. Det är viktigt att vara lyhörd för om den sökande kan eller vill berätta mer. Till exempel så kan ett alltför

uppmuntrande kroppsspråk göra att den sökande styrs i sitt berättande. Det aktiva lyssnandet kompliceras när en tolk närvarar och kommunikationen riskerar då att bli mer distanserad och fragmenterad (se 3.2.4.).

Kompletterande frågor bör vara öppna

Då den sökande upplever sig som klar och inte har mer att berätta, kan det vara värt att sammanfatta vad hen berättat. Sammanfattningen bör utgå från de ord den sökande själv (eller tolken) använt. Detta eftersom en sammanfattning kan reda ut eventuella missförstånd och resultera i kompletteringar. Fri återgivning ger i bästa fall värdefull information men ofta är det nödvändigt med uppföljande frågor. Den sökande kan under den fria återgivningen till exempel ha berättat om när hen blev gripen och dömd i domstol, men inte om upplevelserna i fängelset. De kompletterande frågorna som ställs efter den fria återgivningen ska helst vara öppna. Till exempel: ”Du säger att du blev gripen och dömdes till fängelse, kan du berätta hur det var i fängelset?”.

Direkta frågor (t.ex. ”Har du utsatts för hot eller kränkningar?”) och *ledande frågor* (t.ex. ”Lämnade du ditt hemland på grund av de hot och kränkningar du fått utstå?”) bör helst undvikas då de kan ge felaktig information. Risken med dessa typer av frågor är att de påverkar den sökandes minnesbild och att svaret därför kan bli missvisande. Den sökande kan söka i sitt minne efter vad som kan liknas vid hot och kränkningar och svara att hen utsatts trots att så inte varit fallet. Genom att ställa öppna frågor får den sökande chans att delge sina minnesbilder utifrån sitt eget perspektiv istället för att berätta utifrån utredarens förutfattade meningar.

Det är viktigt att väga potentiell skada mot potentiell nytta vid frågor om känslosamma händelser. Att skynda förbi en känslig episod är olämpligt och likaså att tvinga den sökande att fortsätta prata om något som hen mår uppenbart dåligt av. Om den sökande blir ombedd att berätta om ett trauma måste utredaren vara beredd på att ta hand om de känslor som den sökande kan komma att uppvisa, till exempel genom att erbjuda att ta en eller flera pauser för att samla och återhämta sig.

3.2.3. Avslutning

Ge den sökande en reell möjlighet att komplettera sin utsaga

När den muntliga utredningen närmar sig sitt slut är det viktigt att den sökande ges möjlighet att lägga till eventuell ytterligare information. Utredaren kan till exempel fråga ”Finns det något du vill tillägga? Är det något viktigt som har hänt som du inte fått möjlighet att berätta?”. Intervjuaren bör även informera om vem den sökande kan kontakta efter intervjun om hen kommer på något ytterligare. Det är inte ovanligt att all väsentlig information inte kommer fram under en intervju. Ibland kan den sökande känna sig nervös och pressad att göra väl ifrån sig vilket kan påverka minnesförmågan negativt. Andra gånger kan själva intervjun, att få möjlighet att prata om sina minnen, väcka än fler minnen till liv. Det är därför viktigt att hålla dörren öppen och ge den sökande möjlighet att lämna kompletterande uppgifter.

Det är inte ovanligt att frågan om den sökande vill ge kompletterande information skyndas förbi och/eller blir allt för formellt formulerad. Upplevd tidsbrist kan vara en förklaring till detta. Kanske är det dags för lunch, kanske har intervjun pågått länge, kanske uppvisar den sökande tecken på att hen vill att intervjun ska avslutas. Oavsett anledning är det viktigt att den sökande ges möjligheten att komplettera eller korrigera sin berättelse innan intervjun avslutas. Detta är viktigt för att utredaren ska få ett så bra och komplett underlag som möjligt för att kunna bedöma utsagans grad av tillförlitlighet.

Under avslutningen bör även den sökande få chans att ställa frågor till utredaren samt informeras om kommande steg i processen (t.ex. ”Vad händer nu?”; ”Hur lång tid kommer det att ta?”). Om intervjun har varit påfrestande och rivit upp sår kan det vara värdefullt att ge den sökande möjlighet att släppa tankarna på intervjun innan hen lämnar rummet.

3.2.4. Effekter av tolk och översättning

Vid de allra flesta muntliga utredningar närvarar en tolk för att förmedla frågor till och svar från den sökande. Det är lätt att förvänta sig att tolkar skall vara som ett osynligt och neutralt medium som

översätter ordagrant och fullständigt korrekt. Men forskning visar att tolkar snarare spelar en aktiv roll i processen. Alla människor, så även tolkar, färgas av individuella och kulturella förväntningar gällande social identitet, status, ålder, genus, religion et cetera. Tolkens förmedling av kommunikationen kan resultera i att den sökandes berättelse förmildras, förstoras, förvrängs eller på andra sätt förändras. Tydliga instruktioner till tolken, inklusive utbildning, är viktiga förutsättningar för att undvika detta. Lingvistisk forskning har visat på tydliga skillnader mellan utbildade och icke utbildade tolkar. Vanliga fel som icke utbildade tolkar gör är att de allierar sig med utredaren eller den sökande och tar dennes perspektiv under intervjun genom att ändra de personliga pronomenen i frågorna och svaren från till exempel ”jag” till ”vi” eller ändra grammatiken från till exempel ”Jag skulle vilja fråga dig ...” till ”Hon skulle vilja fråga dig ...”. Därtill är det inte ovanligt att icke utbildade tolkar startar konversationer med den sökande eller med utredaren utan att översätta till den andra parten. Konsekvensen av detta blir att avståndet mellan den sökande och utredaren ökar och att utredningen försvåras.

När en tillförlitlighetsbedömning görs i fall där en tolk medverkat, blir underlaget för bedömningen det tolken förmedlat att den sökande sagt. Har utsagan på något sätt förändrats i överföringen via tolken, så riskerar alltså tillförlitlighetsbedömningen att göras på mer eller mindre felaktiga grunder. I Tabell 2 listar vi några sätt på vilka underlaget för tillförlitlighetsbedömningen – själva utsagan – kan missförstås genom kommunikation via tolk.

Som anges i tabellen leder översättning till en mer eller mindre förvrängning av innehåll liksom nyanser, stil och rikedom av detaljer. Dessutom varierar det från tolk till tolk hur mycket hen ingriper i berättandet. Vissa tolkar fyller i, förtydligar missförstånd och oklarheter, översätter vissa saker mer ordagrant än andra. Det är således av yttersta vikt att ge tydliga instruktioner till tolken att översätta allt som sägs ordagrant, utan att förmildra eller förvränga.

Tabell 2. Felkällor vid kommunikation via tolk

Översättning

- Även om tolken och den sökande kan tala och förstå samma språk så kan de komma från olika kulturella, sociala och dialektala bakgrunder vilket kan färga hur lokala uttryck förstås.
- De mer juridiska frågorna tolken översätter kan vara svåra att förstå för den sökande, och tvärtom kan den sökande berätta om saker som tolken inte har nyanserade uttryck för.
- Samma uttrycks innebörd kan variera mellan t.ex. olika områden i ett land (se 6.2.1; 6.3.).
- Rena feltolkningar (beroende på uttal, dialektal eller språklig skillnad) kan ske där en tolk tror att den sökande säger t.ex. "voodoo" men säger "widowhood ritual", eller hör "terrorist" när sökanden säger "turist".

Fragmenterad och distanserad informationsöverföring

- Under muntliga utredningar finns det en tendens att premiera korta svar och meningar till förmån för en effektiv översättning, vilket fragmenterar den information som framkommer. Själva översättningsprocessen och intervjusituationen påverkar alltså kommunikationen.
- På grund av att kommunikationen går stegvis mellan sökande, tolk, intervjuare, tolk och tillbaka till sökande, finns en risk att den sökande uppmanas av tolken att svara kortfattat, eller inte prata alls vid vissa tillfällen. Detta kan förvirra, tysta eller begränsa den sökandes villighet att berätta.
- Genom den stegvisa uppdelningen av kommunikationen så ökar distansen mellan den sökande och utredaren. Det aktiva lyssnandet kompliceras av att allt meningsutbyte måste gå ett extra steg, dvs. via tolken.
- Tolkar kan tendera att inte hinna, eller mäkta med, långa episoder av direktöversättning i dialoger.

Forts. Tabell 2. Felkällor vid kommunikation via tolk

Självpresentation

- Tolkar är, precis som alla andra, måna om hur de framstår.
- Tolkar kan fylla i och korrigera grovt eller ostädat tal för att undvika att framstå som en dålig eller plump tolk.
- Språkförbistringar kan tystas ned eftersom det ur tolkens perspektiv kan vara skamligt och hota anseendet som kompetent.

3.3. Vikten av kunskap om kulturella variationer

Vid en muntlig utredning på Migrationsverket är kommunikationen oftast tvärkulturell, det vill säga utredaren respektive sökanden har olika kulturell bakgrund. De två kan till exempel ha olika så kallade kommunikationsstilar; det sätt på vilket den sökande berättar kan vara ett annat än vad utredaren förväntar sig (se 6.2.). Det är också så att vilken information som kommer fram under intervjun kan bero på att utredaren och den sökande har olika kulturella bakgrunder och därmed även olika uppfattningar om till exempel skam, tid och ord för anhöriga. Underlaget för tillförlitlighetsbedömningen – det vill säga utsagan – riskerar därmed att missförstås. Kunskap om betydelsen av kulturella variationer är således nödvändig vid prövning av migrationsärenden. Genomgående i denna skrift kopplas innehållet till relevant antropologisk forskning och kapitel 6 ägnas helt åt att belysa de risker som finns med tvärkulturell kommunikation vid muntliga utredningar.

4. MINNE OCH TILLFÖRLITLIGHET

Minne, utsaga och bedömning av tillförlitlighet är alla relaterade, och det är nödvändigt att sortera vad som påverkar vad.

Vårt minne är en nödvändig förutsättning för utsagan. Om utsagan liknas vid en blomma, så är minnet jorden den sprungit ur. Utan minne, ingen utsaga. Det finns skrifter med anspråk på relevans för asylprövning där minnet reducerats till en faktor som kan påverka den utsaga som presenteras av den sökande. Men att betrakta minnet som en, bland flera olika, påverkansfaktorer är inte korrekt. Däremot är det korrekt att vårt minne är exponerat för olika typer av påverkan.

Lite förenklat kan utsagan ses som en produkt av vårt minne och vårt minne är alltid mer eller mindre exponerat för påverkan. Det finns många olika faktorer som kan påverka en sökandes minne och därmed vad som berättas under den muntliga utredningen. Ofta sorteras dessa påverkansfaktorer i olika grupper. Några exempel på sådana grupper är:

- händelsen som sådan (t.ex. om den var traumatisk)
- själva intervjun (t.ex. den typ av frågor som ställdes)
- den person som berättar (t.ex. sätt att berätta; kommunikationsstil)
- kulturella variationer (t.ex. gällande språkbruk)

För vissa sammanhang slår en grupp av påverkansfaktorer igenom mer än andra, till exempel kulturellt specifika faktorer. I andra sammanhang är utsagan färgad av helt andra påverkansfaktorer, till exempel den tid som hunnit passera mellan händelsen och intervjun.

Att jämföra med hur vi "normalt sett minns" kräver minnespsykologisk kunskap

Det är inte ovanligt att höra resonemang i stil med "Den här utsagan matchar väl med hur man normalt sett minns den här typen av händelser" eller "Utsagan avviker från hur man normalt sett berättar om ...". Resonemangen avslöjar att den som bedömer utsagan, utifrån tidigare erfarenhet och kunskap, har upprättat en slags standard el-

ler mall och den utsaga som skall bedömas jämförs nu mot den här mallen. Om den aktuella utsagan matchar den etablerade mallen, så är det till fördel för utsagans grad av tillförlitlighet. Om utsagan däremot inte matchar mallen, så är det till nackdel för utsagans grad av tillförlitlighet.

Att värdera ny och inkommande information i ljuset av tidigare erfarenhet och kunskap är en mycket vanlig och ofta framgångsrik strategi. Det finns mycket som talar för att den här strategin också förekommer i migrationsärenden. Även om varje sökande naturligtvis har rätt till att ansökan bedöms så enhetligt och objektivt som möjligt, så kommer utsagan att bedömas i ljuset av tjänstemannens tidigare erfarenhet och kunskap. Om den mall som tjänstemannen använder har en gedigen minnespsykologisk förankring, så borgar detta för att de bedömningar som görs i hög grad kommer vara korrekta. Om mallen däremot har en svag minnespsykologisk förankring, så finns en risk att detta leder till systematiska felbedömningar. Kort sagt, att basera bedömning av tillförlitlighet på huruvida en utsaga matchar eller avviker från en mall för hur vi "normalt sett minns", förutsätter tämligen goda kunskaper i minnespsykologi.

Migrationsärenden tangerar ofta flera komplexa minnespsykologiska teman

Om de minnespsykologiska teman som Migrationsverkets tjänstemän stöter på i sitt dagliga arbete varit få och enkla, så hade det inte varit speciellt komplicerat att bygga upp en väl fungerande mall. Men så är nu tyvärr inte fallet. Istället utmärks migrationsärenden av att många olika minnespsykologiska teman tangeras. Dessutom är flera av dessa teman komplexa, det vill säga det går inte att utan vidare gissa sig till vad forskningen på området visar. Några exempel på teman som kan vara aktuella är:

- kopplingen mellan minne och trauma
- att placera in händelser i tid
- att berätta om ofta upprepade händelser
- att minnas konversationer
- att minnas privata (personliga) händelser

Var och en av dessa teman tillägnas ett eget avsnitt i det här kapitlet. Sammantaget innebär ovan sagda att det är relativt svårt och krävande att bygga upp en väl fungerande mall. För att på ett nyanserat och korrekt sätt bedöma utsagors tillförlitlighet är det därför nödvändigt att skaffa sig åtminstone grundläggande kunskaper om hur det mänskliga minnet fungerar. I föreliggande kapitel uppmärksammar vi därför flera relevanta minnespsykologiska forskningsresultat.

4.1. Minne och trauma

En del av de som söker asyl i Sverige har utsatts för förföljelse, kränkningar, hot, tortyr och sexuella övergrepp. De flyr väpnade konflikter och kan ha bevittnat oerhörda tragedier eller tvingats göra saker de kände och fortfarande känner stark skam eller skuld inför. Dessa upplevelser kan orsaka trauman och ge upphov till såväl fysiska (t.ex. hjärtklappning, yrsel och andnöd) som psykiska reaktioner (t.ex. flashbacks, mardrömmar och ångest). Ordet *trauma* betyder ”skada” och även om ett trauma kan vara såväl fysiskt som psykiskt har ordet ofta kommit att förknippas med just psykologiska trauman och reaktioner på dessa. I det här avsnittet går vi igenom hur trauman kan påverka människors minne och berättande.

Traumatiska minnen kan vara korrekta och detaljrika

I samband med en svår eller skrämmande händelse slår överlevnadsinstinkten till. Hjärnan förmedlar till kroppen att fly eller fäktas och slösar inga onödiga resurser på att få ordning på tankar, känslor och sinnesintryck. Direkt efter händelsen kan det därför vara svårt att få ordning på minnesbilderna. De flesta forskare är idag överens om att människor en tid efter det inträffade ofta minns traumat och kan beskriva det tämligen detaljerat. Minnen av traumatiska händelser är, i motsats till vad många tror, ofta både korrekta och rika på detaljer. Studier har visat att berättelser om traumatiska upplevelser ofta innehåller fler detaljer än vad minnen av neutrala (vardagliga) eller positivt laddade händelser gör. Vidare kan traumatiska minnen av sexuellt våld innehålla fler detaljer och mer sensorisk information än minnen för övrigt våld. Berättelser om trauma domineras ofta av sensoriska (t.ex. hur något kändes), perceptuella (hur något såg ut, lät, luktade etc.) och emotionella detaljer (hur något upplevdes). Trots att minnen

av traumatiska händelser ofta är både korrekta och detaljrika bör vi vara försiktiga med våra förväntningar på enskilda sökandes utsagor. Detta eftersom ett trauma kan påverka den sökandes uppmärksamhet vid själva händelsen samt hens förmåga och villighet att berätta.

4.1.1. Minnen av centrala och perifera detaljer

Det finns i dag starkt stöd för den så kallade *Easterbrook-hypotesen* som gör gällande att vår uppmärksamhet smalnar av och fokuserar på det allra mest centrala av ett stressfyllt eller traumatiskt händelseförlopp. Forskning visar att personer som upplevt en traumatisk händelse tenderar att minnas *centrala detaljer* (dvs. de som var i fokus under händelseförloppet) framför *perifera detaljer* (dvs. de som i stunden var av mindre betydelse). Faktum är att vi ofta minns trauman och stressfyllda händelser bättre än vardagliga händelser, särskilt med avseende på de centrala detaljerna. Trots insnävring av uppmärksamhetsfokus så kan vi ibland, då stressen lagt sig, redogöra för såväl centrala som perifera detaljer. De centrala detaljerna är dock fler och mer nyanserade än de perifera detaljerna.

Vad som är centralt eller perifert skiljer sig mellan olika sökande

Utifrån resonemanget ovan är det rimligt att anta att en asylsökande som utsatts för tortyr fokuserat på det direkta hotet och därmed kommer att ha bra minne av den eller de som utfört tortyren och de redskap som använts. Det är dock lika rimligt att anta att en annan asylsökande i en liknande situation fokuserat på möjliga flyktvägar och därför inte alls kommer ihåg hur de inblandade personerna eller deras redskap såg ut. Slutsatsen vi kan dra är att det stundom kan vara svårt att veta vad som varit centralt respektive perifert för den person som upplevde händelsen. Vad som uppfattas som centralt av en person kan upplevas som perifert av en annan. Under den muntliga utredningen kan det därför vara värdefullt att försöka reda ut vad den sökande haft sin uppmärksamhet riktad på i den aktuella situationen.

4.1.2. Gapet mellan vad vi minns och berättar

Människor tenderar alltså att minnas stressfyllda upplevelser och trauman tämligen väl, men forskning har identifierat ett gap mellan vad vi minns av ett trauma och vad vi faktiskt berättar. Anledningarna till att endast delge viss information – eller inte berätta alls – om ett trauma

är flera, till exempel posttraumatisk stress eller skam och skuld.

Effekter av posttraumatiskt stressyndrom

Posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) kan drabba personer som varit med om till exempel misshandel, våldtäkt, krig och katastrofer. PTSD kännetecknas av att personen återupplever händelsen eller händelserna gång på gång. Återupplevelsen kan utlösas av externa stimuli, såsom syn, lukt och ljud, och resultera i ångest, mardrömmar och minnessvårigheter. En person som drabbats av PTSD har inte fullt ut bearbetat traumat utan lider fortfarande av det som om det vore pågående. Drabbade personer kan även försöka undvika alla tankar, känslor, aktiviteter och situationer som är förknippade med traumat och att prata om det kan ge stark ångest. Ytterligare en av de minnessvårigheter som associeras med trauma är övergeneralisering, vilket medför att en person som lider av PTSD kan ha en försämrad förmåga att plocka fram specifika händelser ur det *autobiografiska* minnet (som rymmer självupplevda händelser). Detta gör att asylsökande som har utsatts för trauma kan ha svårt att dra sig till minnes vissa specifika händelser ur sin livshistoria och därför berättar i mer generella termer. Istället för att säga ”Jag blev ledsen när min vän dog i andra klass”, kan personer som (på grund av trauma) har nedsättningar i det autobiografiska minnet säga ”Jag var alltid ledsen i skolan”.

De flesta minns, men inte lika många berättar om sexuella övergrepp

Våldtäkt och andra sexuella övergrepp kan ge upphov till starka känslor av skam och skuld. Skuldtyngda tankar som ”Kanske var det mitt fel att jag blev utsatt?” eller ”Kunde jag ha förhindrat det på något sätt?” är inte ovanliga. Det är heller inte ovanligt att den utsatta personen skäms över det inträffade och inte vill att andra ska få reda på vad som hänt. Att berätta om sexuella övergrepp, både formellt (t.ex. inför en handläggare på Migrationsverket) och informellt (för familj och vänner) är ofta väldigt svårt och många utsatta personer väljer därför att inte berätta. Personer som söker asyl efter att ha flytt undan väpnade konflikter och utsatts för hot, våld och våldtäkt kan välja att prata om hoten och våldet, men undvika att prata om våldtäkten med hopp om att det som faktiskt har berättats skall räcka som asylskäl.

Många som ändå väljer att berätta om de sexuella övergrepp de utsatts för har vittnat om hur andra riktat anklagelser mot dem och att bemötandet från familj, vänner och även rättsliga aktörer har upplevts som "en andra våldtäkt". För att komma runt känslor av skam och skuld kan personer som utsatts för sexuellt våld ge mycket få, eller helt utelämna, de mest känsliga och intima detaljerna kring övergreppen. Att motivera personer att prata om skam, skuld och tabubelagda ämnen såsom sexuellt våld kan vara svårt. Det krävs därför att den som ansvarar för intervjun lägger stort fokus på att få kontakt med den sökande och ser till att hen känner sig trygg.

4.1.3. Asylsökande kvinnor särskilt utsatta

Kvinnor drabbas i högre utsträckning än män av skamfyllt våld (t.ex. familjevåld, sexuellt våld, hedersvåld och könsstympning) och vi vill därför betona att detta leder till en ökad risk för ett gap mellan (a) vad kvinnor tenderar att berätta och (b) vad de faktiskt minns om de aktuella händelserna. Asylsökande kvinnor har vittnat om att de hellre är tysta och inte får asyl än berättar och drar skam över sig själva och sina familjer. Den sökande kan ha en rädsla för att avslöja detaljer som hotar anhörigas heder och därmed riskera bestraffning från familjen.

I vissa rättsordningar är det fullt lagligt – och kulturellt accepterat – för män att ha sex med sin fru mot hennes vilja. I vissa rättsordningar och/eller kulturmiljöer är all otrohet mot den äkta mannen olaglig/oacceptabel, även om "otroheten" består i att kvinnan blivit våldtagen. I vissa kulturmiljöer är våldtäkt skambelagt eftersom kvinnan får skulden för händelsen och därmed står ansvarig för att ha vanhedrat sina släktingar. Dessa möjliga förhållanden gör att den asylsökande kvinnan kan välja att vara tyst gällande detaljer om sexuellt våld, även om frånvaron av skydd mot det här våldet kan vara en orsak till varför hon flytt från sitt hemland. I avsnitt 3.2. betonade vi vikten av förståelse, empati och kontaktskapande under den muntliga utredningen för att motivera den sökande att berätta om skam, skuld och tabubelagda ämnen. Detta är extra relevant för att minska klyftan mellan vad asylsökande kvinnor minns och vad de väljer att berätta.

4.2. Minne och tid

Det är inte helt ovanligt att en sökande uppmanas, eller självmantar på sig uppgiften, att försöka placera in en viss specifik händelse i tid; "När skedde egentligen X?". Ibland består uppgiften i att försöka bena ut olika händelsers inbördes ordning; "Skedde A före B, eller var det tvärtom?". Nedan tittar vi lite närmare på vad minnesforskning visar kring dessa och relaterade frågor.

Att tidsbestämma privata respektive publika händelser

En viktig startpunkt är att bli klar över att vi ofta upplever det som svårt att korrekt minnas när en viss specifik händelse utspelade sig. Inte sällan ger vi upp och nöjer oss med en uppskattning. Minnespsykologisk forskning visar att människor i regel är bättre på att tidsmässigt placera in privata/personliga händelser (t.ex. ett bröllop i släkten) än offentliga, publika händelser (t.ex. då en viss regeringsbyggnad i huvudstaden stormades). Forskning visar också att vi lyckas tidsbestämma den absoluta majoriteten av viktiga, privata händelser med en felmarginal på cirka en månad. Vad gäller publika händelser har vi oftast inte ett lika precist minne för tidpunkt, utan förlitar oss istället på uppskattningar. För både privata och publika händelser gäller att tidsmässiga fel för händelser som ligger långt tillbaka i tiden ofta är mer markanta än de fel som görs för händelser som ligger nära i tid. I sammanhanget är det viktigt att framhålla att vi är olika bra på att minnas privata händelser utifrån den kulturmiljö vi är uppväxta i (se 4.5.).

Relationen mellan tidsbestämmelse och detaljrikedom

Det är bra att känna till den relation som finns mellan (a) hur detaljerat vi minns och berättar samt (b) var i tid vi tenderar att placera händelsen i fråga. Den princip som generellt gäller är:

- *Jag minns händelsen mycket väl, därför var det nog inte så länge sedan den ägde rum.*

alternativt:

- *Jag har ett mycket svagt minne av händelsen, därför var det nog rätt länge sedan den ägde rum.*

Hur detaljerat vi minns kan vara en bra ledtråd till när händelsen faktiskt skedde, men inte alltid. Om händelsen ifråga inte upplevdes som speciellt viktig då den ägde rum (dvs. under inkodningen av minnet), så leder det till att den inte tänks på eller talas om speciellt ofta. Detta resulterar i sin tur ofta i ett tämligen dåligt minne. Det dåliga (detaljfattiga) minnet kan i sin tur leda till att händelsen placeras tidsmässigt fel, ofta för långt tillbaka. Om däremot händelsen upplevdes som mycket viktig och personen därför ofta tänkt på och talat om den, så resulterar detta ofta i ett gott minne. Det starka (detaljrika) minnet, kan i sin tur leda till att händelsen placeras tidsmässigt fel, ofta för nära i tid. Om en sökande misslyckas med att korrekt placera in en händelse tidsmässigt så är det viktigt att fundera över olika anledningar till varför så är fallet. Det kan alltså till exempel bero på att den sökande inte upplevde händelsen som speciellt viktig då den inträffade.

Vi tar hjälp av minnesstrategier för att tidsbestämma händelser

Det är också värdefullt att känna till något om de minnesstrategier vi tenderar att använda oss av då vi försöker minnas tidpunkten för en viss händelse. När vi försöker placera in en publik händelse i tid tar vi ofta hjälp av autobiografiska (självupplevda) händelser. ”Jag vet att Prinsessan Diana dog 1997, för dagen efter olyckan hälsade jag på min syster på Brännö. Hon bodde där 1997”. Det autobiografiska minnet (mitt besök hos min syster på Brännö) blir en referenspunkt för den publika händelsen (Prinsessan Dianas död). I andra sammanhang kan det vara tvärtom, det vill säga en publik händelse utgör en viktig referenspunkt för en privat händelse.

När det gäller dessa minnesstrategier finns tre viktiga lärdomar. Att länka samman privata och publika händelser ...

- ... är en tämligen vanlig strategi
- ... ökar möjligheten att hamna rätt när vi ska tidsbestämma en viss händelse
- ... leder inte alltid till en korrekt tidsbestämning

Att berätta om anledningen till *varför* man minns tidpunkten för en viss händelse (”Jag minns att det var på våren 2003, eftersom det var den våren då min mamma var så dålig”) är kännetecknande för en

person som verkligen försöker att nå fram till den korrekta tidpunkten. Strategin leder inte alltid rätt, men den kan ses som en indikation på att personen ifråga verkligen strävar efter att så sanningsenligt som möjligt rekonstruera det förflutna.

Återberättande sker inte nödvändigtvis i kronologisk ordning

När vi ska återge en händelse vi erfarit är det inte ovanligt att berättandet i sig triggat igång en mängd nya associationer. En bit minnesinformation leder till en annan som leder oss vidare till en tredje. Berättandet sker alltså inte nödvändigtvis i kronologisk ordning utan i den ordning som vi minns de olika delarna, och hur dessa är associerade med varandra. Till exempel kan en sökande berätta om sin flykt till Sverige genom att börja sin berättelse om en vandring genom öknen på natten för att undvika gränspatruller, för att sedan kasta lyssnaren framåt i tiden till en lastbil genom Europa och sedan tillbaka i tiden till ett flyktingläger långt innan ökenvandringen. En berättelse kan således upplevas som rörlig och osammanhängande under tiden berättandet pågår, men samtidigt framstå som sammanhängande och klar då den är avslutad och summerad.

Varje gång vi plockar fram ett minne och berättar om det förändras delar av det. Personen som i exemplet ovan kastade lyssnaren hit och dit i sitt berättande kommer, om hen blir ombedd att berätta om sin flykt igen, troligtvis återge en berättelse som på ett tydligare vis följer en kronologisk ordning. Detta eftersom händelsen nu är repeterad och till viss del bearbetad. Det är även rimligt att anta att den sökande efter första tillfället kommer på något ytterligare som hen vid andra tillfället adderar till sin berättelse eller gör en korrigering av något som tidigare berättats. En sökande kan också ha repeterat och berättat sin historia före intervjun, till exempel vid ett registreringstillfälle under asylproceduren.

4.3. Minne av ofta upprepade händelser

Exempel 1:

Ali berättar för en handläggare på Migrationsverket att han är från Mogadishu och att han bott i samma hus under de senaste åtta åren. Nästan varje lördag under sju av dessa år har han rest till en politisk möteslokal i en by utanför Mogadishu. Resan tar enligt Ali ungefär två timmar. När handläggaren ber Ali berätta om vägen dit så svarar han vagt och schablonmässigt kring hur resvägen ser ut och han har svårt att lämna några detaljerade uppgifter, vilket gör att handläggaren är tveksam till att Ali varit i byn.

Att Alis utsaga gällande vägen till möteslokalen är vag behöver inte betyda att den är fabricerad utan kan istället bero på det som kallas för *script-baserat minne*. I det här avsnittet beskrivs detta närmare.

Även om varje dag i grundläggande bemärkelse är unik, så gäller inte det för allt som sker under en dag. Merparten av det som händer har vi upplevt tidigare. Något kanske vi bara upplevt någon enstaka gång, men det mesta har vi varit med om hundratals, eller rentav tusentals gånger. Att äta frukost, borsta tänderna, promenera till jobbet, gå ut för en snabb lunch, handla, laga middag och att ta hand om disken. Vi har gjort det så ofta att det blivit rutin. Inom psykologin talas det om *script* och detta syftar på våra strukturerade förväntningar.

Vi har strukturerade förväntningar på händelser vi varit med om ofta

För att illustrera betydelsen av script används ofta exemplet ”att gå på restaurang”. Om vi har ett restaurangbesök *framför* oss, så kan vi lätt bryta ner det i olika mindre delar, till exempel att hänga av sig sina ytterkläder, bli anvisad till ett bord, få en meny, beställa dryck och mat, äta och slutligen betala. Vi har en förväntan om i vilken ordning saker och ting kommer att ske. När vi väl har besöket *bakom* oss, och om vi frågas om det, tenderar vi att minnas och berätta så som restaurangbesök typiskt går till. Den här tendensen blir speciellt påtaglig då det

hunnit passera lite tid mellan besöket och uppmaningen att berätta. Låt säga att det hände något som avvek från det vanliga, till exempel att servitören dröjde och att du därför tog en meny från det tomma bordet bredvid. Sannolikheten är stor att den här mindre avvikelsern kommer drunkna i hur det brukar gå till, att den helt enkelt faller bort.

Vi minns det som är "typiskt" för situationen

Lite tillspetsat kan vi säga att det är tur att vårt minne fungerar så att vi tenderar att minnas "det typiska" av det vi varit med om väldigt många gånger. Om vi skulle lagra minnen av varje unikt tillfälle då vi borstar tänderna, diskar eller reser till jobbet, så hade våra kognitiva resurser snart tömts. Men det finns en baksida av vårt script-baserade minne. Om en person i ett rättsligt sammanhang, till exempel under en muntlig utredning, blir ombedd att redogöra för något som hen varit med om många gånger (t.ex. upprepade övergrepp) så kan personen i fråga lätt hamna i svårigheter. För det första upplevs det ofta som utmanande att komma ihåg individuella tillfällen. För det andra upplevs det ofta som svårt att berätta detaljerat kring de individuella händelser hen väl lyckas komma ihåg, som i exemplet med Ali. Båda dessa svårigheter kan förklaras utifrån vårt script-baserade minne, och båda svårigheterna har relevans för bedömning av tillförlitlighet. Nedan kommer vi redogöra för några av de konkreta konsekvenser som följer av vårt script-baserade minne.

4.3.1. Konsekvenser av script-baserat minne

En första konsekvens av att vi lagrar och minns script-baserat är att även om vi varit med om samma sak vid ett stort antal tillfällen, till exempel besökt en viss marknad eller promenerat till jobbet, så kan det vara svårt att identifiera enskilda besök eller promenader. Forskning visar att då vi varit med om "samma sak" ett stort antal gånger, till exempel 50 gånger, så är det inte alls ovanligt att vi bara kan identifiera en handfull av alla dessa händelser (dryga 10 %).

En andra konsekvens av vårt script-baserade minne är att när en person väl identifierat enskilda händelser (ur en större mängd händelser av samma slag), så tenderar det som berättas att vara mindre fullständigt och mer generellt, jämfört med det som berättas om en händelse som personen bara upplevt en gång. Den här följden av script-baserat

minne har direkt bäring på det så kallade detaljkriteriet (se 5.1.). Ett skäl till att en sökandes utsaga kring en specifik händelse är fattig på detaljer kan vara att den lagrats i script-baserad form.

En tredje konsekvens av att vi lagrar och minns script-baserat är att det finns en ökad tendens att koppla en viss specifik detalj till fel händelse. Du berättar om något som du faktiskt upplevt, till exempel att du vid ett tillfälle förlorade dina glasögon i tandläkarens väntrum, men lyckas inte koppla förlusten av dina glasögon till rätt tandläkarbesök. En fjärde konsekvens är att vi tenderar att underskatta hur många gånger vi varit med om samma sak. Vi kan säga ”Det måste ha skett minst 50 gånger”, även om det korrekta antalet mycket väl kan vara 80 gånger.

Det finns inget enkelt recept på hur vi bör navigera förbi ovan problem; minnen som packats ner (lagrats) i script-baserad form, kommer att vara generella och schablonmässiga då de packas upp. Men för den som ansvarar för en intervju inom ramen för ett migrationsärende är det naturligtvis viktigt att bli klar över de effekter som kan följa av ett script-baserat minne. Det är också mycket viktigt att bli klar över vad intervjun syftar till. Handlar det om att försöka hjälpa den sökande att minnas så många individuella händelser som möjligt? Eller handlar det om att försöka hjälpa den sökande att minnas så mycket som möjligt kring en eller flera redan identifierade enskilda händelser? Detta är två helt olika utmaningar, som kräver olika tekniker. En person som står inför att identifiera enskilda händelser kan bli hjälpt av att uppmanas berätta om när det skedde för första gången, eller när det skedde senaste (sista) gången. Det kan ibland också hjälpa att be personen tänka tillbaka på om någon gång var annorlunda, om det vid något tillfälle skedde något ovanligt. För att hjälpa en sökande att minnas så mycket information som möjligt och så specifika detaljer som möjligt, kring en redan identifierad händelse, finns det minnesunderlättande tekniker att tillgå (se 3.2.).

4.4. Minne för konversation

I vissa fall kan det vara relevant för den sökande att återge vad någon sagt till hen, eller att berätta om en konversation som hen varit inblandad i. Forskning visar att vi oftast inte har ett ordagrant minne för vad någon sagt, eller för vad man själv sagt. Vad vi tenderar att minnas är själva ämnet för samtalet, vilka som var inblandade och vilka åsikter man själv och andra förde fram. Vad vi minns är motpartens ståndpunkter och argument, vad hen ville säga, sällan de exakta ord och meningar som personen i fråga yttrade. Kort sagt så minns man ofta samtalet, utan att exakt kunna citera några större delar av det.

Men ingen regel utan undantag. Om någon säger något som kraftigt bryter mot det vanliga så tenderar vi att minnas dessa ord och uttryck extra väl. Det kan vara att någon – i en i övrigt neutral konversation – nämner en sexuell term av något slag, då kommer vi att minnas det ovanliga och laddade ordet bättre än de neutrala. Ett annat undantag är budskap med tydlig personlig betydelse, till exempel då man tar del av ett verbalt hot av något slag. Ett allvarligt hot minns vi ofta ordagrant, det tenderar att etsa sig fast i vårt minne.

4.5. Minne av privata händelser

Kultur påverkar hur bra vi är på att minnas privata händelser

Förmågan att lämna detaljerade beskrivningar av privata/personliga händelser och erfarenheter är något som ofta tas för givet i ”västerländska” kulturmiljöer. Men förmågan är inte universell eftersom den inte värderas lika högt i alla kulturmiljöer. Inom antropologisk forskning finns en distinktion som kan bidra till nyansering – en uppdelning mellan så kallad interdependent- respektive independent-kultur (se Tabell 3). Många sökande kommer från interdependent-kulturer och vi ska i det här avsnittet beskriva vad det kan få för betydelse vid bedömning av utsagors tillförlitlighet.

Tabell 3. Interdependent- och independent-kulturer

Interdependent-kulturer

Interdependent betyder "beroende av varandra" och kopplas till kollektivism. Individens identitet i interdependent-kulturer definieras ofta av social tillhörighet, relationer och de kulturella likheter och arv som delas. Dessa kulturmiljöer tenderar att premiera likhet och konsensus. Personer från interdependent-kulturer tenderar att underskatta sin egen betydelse och anta en mer tillbakadragen roll i grupp med andra.

Ex. på länder: Mexiko, Brasilien, Chile, Peru, Venezuela, Kina, Japan, Sydkorea, Pakistan, Portugal och Grekland. Även länder i Afrika och Mellanöstern domineras av kollektivistiska interdependent-kulturer.

Independent-kulturer

Independent betyder "oberoende" och kopplas till individualism. Independent-kulturer tenderar att premiera att individen ser sig som unik och olik andra. Det premieras att individen strävar efter egna mål och framhäver sin egen betydelse. Personer från independent-kulturer berömmar i högre utsträckning sig själva vid framgång och lägger oftare skulden på andra vid misslyckande.

Ex. på länder: Storbritannien, USA, Australien, Nya Zeeland, Frankrike, Tyskland, Belgien, Holland, Danmark, Italien och Sverige.

Personer från interdependent-kulturer tenderar att i hög utsträckning minnas och berätta om delade sociala och historiska händelser samt i relativt låg utsträckning minnas och berätta om specifika, privata händelser. En konsekvens av detta är att om den sökande kommer från en interdependent-kultur, som många sökande gör, så kan hen ha svårare att minnas privata händelser som skulle vara viktiga att berätta om under en intervju. Det här kan i sin tur ge intrycket att information undanhålls. Den egentliga orsaken är dock att den sökande kommer från ett kulturellt sammanhang där färdigheten att minnas privata händelser inte premierats.

Personer från independent-kulturer tenderar att värdera egna minnen högre vilket ofta leder till ökad detaljrikedom och känslomässig intensitet. Forskning pekar på att personer från independent-kulturer kommunicerar mer och därmed repeterar och tränar vissa minnen, vilket kan förbättra minnet av vissa episoder.

Vilken typ av privat/personlig minnesinformation som en sökande har förmåga att kommunicera kan alltså bero på huruvida hen kommer från en interdependent-kultur eller en independent-kultur. Som tjänsteman på Migrationsverket är det därför viktigt att inte ta för givet att den sökande kan berätta om en personlig händelse lika detaljerat som tjänstemannen själv skulle kunnat göra om en liknande händelse ur sitt eget liv.

Även om forskning framhållit skillnader mellan independent- och interdependent-kulturer i de exemplifierade länderna i Tabell 3 så bör det framhållas att inomkulturell och individuell variation förekommer i alla samhällen. Det betyder bland annat att tendenser till independent-kulturer kan vara insprängda i interdependent-kulturer och vice versa. Länder som Indien kan exempelvis visa tecken på båda tendenserna. Den ovan refererade forskningen ger kunskap om vilka iakttagelser som gjorts på generell nivå, men i sammanhanget är det alltså viktigt att poängtera att det kan råda stor individuell variation inom länder, mellan stad och land, och så vidare.

5. TILLFÖRLITLIGHETSKRITERIER

Det finns idag omfattande psykologisk forskning om vad som kännetecknar tillförlitliga utsagor. De tenderar till exempel att vara mer detaljerade än icke tillförlitliga utsagor. Samtidigt saknas det stöd för att tillförlitliga utsagor skulle vara berättade i en tydlig kronologisk ordning, vara mer sammanhängande eller mer konstanta. Detta till trots är de tre senare kriterierna vanligt förekommande i bedömning av tillförlitlighet i så väl brottmål som migrationsärenden.

Kriterierna behöver nyanseras

Två personer kan vara helt överens om vilket kriterium (erfarenhets-sats) som är tillämpligt, men i ett enskilt ärende tolka utredningsmaterialet på olika sätt. Till exempel kan en person anse att en utsaga är så detaljrik att den sannolikt är baserad på en verklig händelse, medan en annan kan bedöma utsagan som detaljfattig. Bägge personerna tillämpar alltså samma kriterium men tolkar utsagan på olika sätt. Det finns dock sätt att minimera problemen, till exempel genom att vara transparent i beslutsskrivningen och så långt det är möjligt artikulera vilka kriterier (erfarenhetssatser) som är tillämpliga och hur dessa relaterar till sakförhållandena i ärendet.

Det här kapitlet syftar för det första till att presentera och nyansera relevanta och vetenskapligt underbyggda kriterier som kan vara till stöd vid bedömning av tillförlitlighet i migrationsärenden. Det andra syftet är att peka ut kriterier som ofta används men som saknar vetenskapligt stöd och därför bör undvikas. Som tidigare gjorts gällande krävs en rad olika minnespsykologiska hänsynstaganden för att resonera nyanserat kring en utsagas grad av tillförlitlighet, och vi kommer därför ta fasta på de viktiga kopplingar som finns mellan minne och tillförlitlighet.

Det är för sammanhanget viktigt att påpeka att de kriterier som lyfts inte syftar till att ge Migrationsverkets anställda ett enkelt recept på hur tillförlitlighet ska bedömas i enskilda ärenden, eftersom någon sådan enkel lösning inte finns. Sett över ett större antal fall är dock chansen att hamna rätt betydligt större om bedömningen bygger på

vetenskapligt underbyggda kriterier än på hemvävda idéer om vad som kännetecknar en tillförlitlig utsaga.

Utsagor om det självupplevda skiljer sig från fabricerade utsagor

Det finns ett antal olika metoder som utvecklats och används vid bedömningar av utsagors grad av tillförlitlighet. Utan att gå på djupet kring de olika metoderna så vill vi framhålla en sak som de har gemensamt: Metoderna bygger på principen att utsagor om det självupplevda skiljer sig, både kvantitets- och kvalitetsmässigt, från fabricerade utsagor. Detta är ett antagande som vunnit stöd både vid granskning av utsagor i experimentella studier samt i arkiv- och fallstudier. De olika metoderna för tillförlitlighetsbedömning innehåller delvis gemensamma och delvis olika kriterier. I avsnitten 5.1.– 5.5. nedan diskuteras de kriterier som fått upprepat stöd i rättspsykologisk forskning. Men innan dess behöver vi göra ett klargörande gällande kriteriet ”allmän trovärdighet” då det ofta diskuteras och har en tendens att dyka upp vid värdering av muntliga utsagor.

Kriteriet ”allmän trovärdighet” saknar forskningsstöd

Kriteriet *allmän trovärdighet* är på flera vis problematiskt. Precis som namnet gör gällande så drar det hela mot ”trovärdighet”, det vill säga hur personen uppträder. Genomgående i beslutsstödet varnar vi för att låta en uppfattning om trovärdighet guida beslut om utsagans tillförlitlighet. Den här varningen gäller naturligtvis också för kriteriet ”allmän trovärdighet”. Föga överraskande visar forskning att en uppfattning kring en persons ”allmänna trovärdighet” kan nås via många olika vägar. Kort sagt så finns det en tämligen utbredd tendens att använda kriteriet som etikett för många olika typer av observationer, till exempel rena kroppsspråkliga signaler, hur kroppsspråket matchar det som berättas och olika emotionella reaktioner. Forskning visar att kriteriet ”allmän trovärdighet” kommer med ett stort subjektivt tolkningsrum och att det används tämligen oprecist, ibland direkt slarvigt. Vi vill därför betona att rättspsykologisk forskning inte ger stöd för att låta uppfattningar om ”allmän trovärdighet” styra värdering av muntliga utsagor.

5.1. Detaljrikedom

Det finns ett starkt empiriskt stöd för att utsagor som är baserade på det självupplevda har högre grad av *detaljrikedom* (gällande händelser, platser, objekt och personer) än utsagor som inte har sin grund i något självupplevt. Som tidigare gjorts gällande är det dock viktigt att poängtera att det existerar en rad faktorer som påverkar hur mycket detaljer den sökande minns kring en viss händelse. Om händelsen var traumatisk tenderar den sökande att minnas fler centrala än perifera detaljer. Om händelsen upplevts flera gånger tenderar minnesbilden att representera ”det typiska” snarare än ”det specifika” händelseförloppet.

Även om den sökande minns detaljer så kan det finnas ett gap mellan vad hen minns och berättar. Det finns därför skäl att se till själva intervjun och vilken typ av frågor som ställts. Öppna frågor genererar fler detaljer än direkta frågor. Graden av detaljrikedom påverkas också av vilken kulturell kommunikationsstil den sökande har (dvs. hur hen berättar, se 6.2.). Den typ av händelse som den sökande berättar om har också stor betydelse för graden av detaljrikedom. Vi har tidigare lyft fram tabu, skam och skuld som exempel på kulturella hinder som påverkar detaljriikedomen i utsagan. I sammanhanget bör också den sökandes kognitiva mognad och språkliga utveckling tas i beaktande, vilket vi går igenom i kapitel 7. Givet dessa faktorer finns således goda skäl att nansera detaljkriteriet och se till detaljernas kvalitet i stället för kvantitet, vilket följande avsnitt kommer att fokusera på.

5.2. Typ av detaljinformation

Kriterierna *kontextuella detaljer*, *perceptuell information*, *spatial information* och *temporal information* som beskrivs i Tabell 4 handlar om sättet vi minns och beskriver händelser vi själva upplevt. Forskning har påvisat systematiska skillnader mellan hur vi minns information som vi tar in via våra sinnen (det vi hör, ser, smakar och känner lukten av) och det som har sin grund i våra inre föreställningar och fantasier. Dessa skillnader går även att se i berättelser om självupplevda och fabricerade händelser. En person som berättar om en självupplevd händelse tenderar att, i högre utsträckning än den som fabricerar, inkludera information om hur det kändes, hur det såg ut, luktade och smakade. Vidare tenderar berättelser som har sin utgångspunkt

i det självupplevda att innehålla mer kontextuell, rumslig och tidlig information. Sådan information kan till exempel gälla var händelsen ägde rum (t.ex. ”Vi var *i vår trädgård* när det hände”), var objekt var placerade och var personer befann sig (t.ex. ”Jag gömde mig *bakom* trädgårdsbordet”; ”*Bredvid* altandörren stod en man och skrek till oss”) samt när händelsen utspelade sig (t.ex. ”Det hände på *eftermiddagen*”; ”*Först* skrek han åt oss att lägga oss ner, *sen* höjde han sitt vapen”; ”Allt var över på *tjugo minuter*”).

Tabell 4. Typ av detaljer

Kriterium	Beskrivning
Kontextuella detaljer	Berättelsen innehåller händelser beskrivna i relation till plats, tid och ev. övriga inblandade personer.
Perceptuell information	Berättelsen innehåller detaljer om vad personen såg och hörde samt hur det luktade, smakade och kändes.
Spatial information	Berättelsen innehåller rumslig information, t.ex. hur föremål var placerade i relation till varandra.
Temporal information	Berättelsen innehåller tidsmässig information, t.ex. uttryck som ”strax innan” eller ”samtidigt som”.

En förutsättning för att kunna använda sig av dessa kriterier som stöd för bedömning av tillförlitlighet är att utsagan följer som ett resultat av fri återgivning och inte som svar på direkta frågor såsom ”Vad luktade det?” eller ”När hände det?”.

5.3. Ostrukturerad produktion

Kriteriet *ostrukturerad produktion* baseras på att minnet av det själv-

upplevda ofta inte följer en tydlig kronologisk ordning. Detta har direkt koppling till hur människor tenderar att minnas och berätta. Själva berättandet väcker minnen och associationer vilket leder till ytterligare minnesinformation. Berättandet tenderar att följa den ordning i vilken vi minns de olika delarna av en händelse och hur dessa är sammankopplade, snarare än att följa en kronologisk ordning. Att en person berättar i en kronologisk ordning talar för att hen har repeterat händelsen för sig själv eller berättat om den tidigare. Anta att en asylsökande under intervju med en handläggare på Migrationsverket berättar om en självupplevd händelse. Om den sökande har repeterat och tidigare berättat om den aktuella händelsen (t.ex. för en medresenär på flykten genom Europa eller för en handläggare i ett annat land) så tenderar händelsen, när den nu berättas ytterligare en gång, i högre utsträckning struktureras kronologiskt. Eftersom händelsen är självupplevd, så har den sökande inga problem att bryta denna kronologi om hen kommer på ytterligare detaljer under intervjun. Hade händelsen *inte* varit självupplevd utan istället varit fabricerad (men inrepeterad), så hade den sökande troligen inte avbrutit och justerat sig själv eftersom hen vill framstå som övertygande.

5.4. Uppvisad osäkerhet

Kriteriet *uppvisad osäkerhet* handlar om att minnesbilderna av en händelse inte är helt klara och tydliga vilket leder till viss osäkerhet i berättandet. Den sökande kan känna sig osäker och spontant tvivla på att hens beskrivningar av olika objekt, personer eller händelser är helt korrekta, vilket kan komma till uttryck genom "Jag är inte helt säker", "Jag tror det var så det gick till, men jag kommer inte riktigt ihåg". En person som berättar om något som hen inte har upplevt tenderar att undvika att uttrycka osäkerhet, för att framstå som övertygande.

Att en person uttrycker tvivel kring sitt vittnesmål kan således användas som en indikator på att personen talar sanning, med förbehållet att tvivlet inte följer som svar på en direkt fråga från utredaren. Till exempel, om utredaren frågar den sökande en direkt fråga: "Vad var det för färg på bilen som du färdades i?" och den sökande svarar "Jag minns inte" är detta inte att betrakta som uppvisad osäkerhet

eftersom den sökande inte uttryckt tvivel kring sitt eget vittnesmål utan kring huruvida hen alls minns färgen på bilen. Om utredaren istället frågar den sökande en öppen fråga: ”Berätta för mig hur du och din familj tog er till Sverige” och den sökande ger ett utförligt svar men avbryter sitt eget berättande med påståenden som ”Jag kommer inte riktigt ihåg” eller ”Jag är inte helt säker” är detta att betrakta som uppvisad osäkerhet.

5.5. Återberättande av tal och dialoger

Återberättande av tal och dialoger handlar om minne för de sociala interaktioner som ligger inom ramen för en händelse. De flesta interaktioner innehåller dialoger och kriteriet gör därför gällande att en person inte bara minns en sammanfattning av vad som sades utan även vissa ordagranna citat ur dialogen. Personen kan då återge dessa citat i sin berättelse. Istället för att personen säger ”Vi pratade om hur vi skulle ta oss till Grekland” kan personen återge några direkta citat: ”Jag frågade ’Hur ska vi ta oss till Grekland?’ och hon sa ’Vi måste ta båten’.” Utöver ordagranna citat handlar kriteriet också om hur personen beskriver olika människors agerande, dialoger och motreaktioner. Till exempel ”Jag bad honom gå därifrån och lämna mig ifred, men han bara stod kvar”.

Det är viktigt att framhålla att långt ifrån alla återger direkta citat. Sättet att berätta om interaktioner och möten med olika människor är dessutom starkt kopplat till kulturella kommunikationsstilar. Kriteriet bör därför användas med försiktighet. Att en sökande återger interaktioner och direkta citat kan vara ett tecken på att utsagan är tillförlitlig. Men att den sökande *inte* återger interaktioner och citat bör inte användas som ett argument emot tillförlitlighet.

5.6. Realism

Termen *realism* används på flera olika sätt i samband med värdering av muntlig bevisning. Ibland åsyftas själva utsagans innehåll - man tycker att utsagan är mer eller mindre realistisk (mer eller mindre rimlig). Ibland åsyftas det utfall som nås genom att jämföra utsagan med externa uppgifter eller fakta. Båda dessa användningar av termen

realism har relevans i migrationsärenden och båda uppmärksammas därför nedan.

Realism i utsagans innehåll

Den rättspsykologiska forskning som är inriktad på värdet av olika tillförlitlighetskriterier har i första hand fokuserat på realismen i utsagan i sig. Detta kan dock vara problematiskt att använda sig av i migrationsärenden då sökandes berättelser kan innehålla element som kan vara svåra att förstå och leva sig in i. Något som är orimligt eller osannolikt i en svensk kontext kan te sig rimligt eller sannolikt i en somalisk kontext och vice versa. En särskild utmaning är de migrationsärenden där den enskilde tjänstemannen utgår ifrån uppfattningar om att "Så här kan det inte ha gått till, det verkar orealistiskt." Den här typen av vaga erfarenhetssatser är farliga då de lätt kan glida över och bli till rena fördomar.

Realism i förhållande till externa uppgifter

I migrationsärenden, precis som andra sammanhang där man står inför att värdera muntlig bevisning, talar man också om en utsagas grad av realism (eller rimlighet) efter att ha matchat den mot externa uppgifter av något slag. I migrationsärenden kan dessa externa uppgifter vara av ett mer generellt slag (t.ex. landinformation), eller av ett mer specifikt slag (t.ex. ärendespecifik information om när en viss ambassad var öppen). En utsaga kan vara full av de element vi presenterat tidigare som, enligt forskning, indikerar att utsagan är självupplevd. Icke desto mindre kan utsagans grad av tillförlitlighet anses vara mycket låg eftersom den innehåller påståenden som är orealistiska och oförenliga med vår kunskap om verkligheten. Ett extremt exempel skulle kunna vara en person som påstår sig vara dömd till döden av en domstol i Norge.

Ett annat exempel är en sökande som påstår sig ha ställts inför en revolutionsdomstol i hemlandet ett specifikt datum. Om det finns landinformation som tyder på att domstolen varit stängd vid den tidpunkten påverkar detta ofta bedömningen av den sökandes utsaga – utsagan bedöms helt enkelt som orealistisk. Men även om det verkar orealistiskt att en person ställts inför rätta i en stängd domstol är detta något som måste ses i ljuset av en rad andra faktorer innan några slut-

satser dras. Till exempel: Hur säker är informationen om att domstolen var stängd det aktuella datumet? Innebar stängningen att det inte förekom någon verksamhet alls eller flyttades verksamheten tillfälligt? Kan sökanden ha misstagit sig på datumet?

Att jämföra den sökandes utsaga med den bakgrundsinformation som tjänstemannen har till hands (t.ex. landinformation eller utsagor från andra personer) kan alltså mynna ut i en bedömning av att utsagan brister i realism. Detta kan också ses som ”brist i överensstämmelse”. Hur den bakgrundsinformation som finns till hands bör användas ligger utanför den ram som satts för föreliggande beslutsstöd. Dock kommer vi att återvända till ”brist i överensstämmelse” i nedan redogörelse av konstanskriteriet.

Avslutningsvis, för att kunna bedöma realism krävs god kunskap om vad som är rimligt eller sannolikt att förvänta sig vad gäller själva innehållet i en sökandes berättelse. Därtill krävs även korrekt och relevant rätts- och landinformation, samt ett mått av försiktighet då de individuella variationerna kan vara stora.

5.7. Konstanskriteriet

Konstanskriteriet används ofta för att bestämma utsagors tillförlitlighet. Ett skäl till detta är att kriteriet kan användas i många olika typer av situationer. Det kan användas för att jämföra olika delar av en och samma utsaga, till exempel vad en sökande inledningsvis berättat om händelse X, med vad samma sökande senare under samtalet berättar om X (konstans inom en utsaga). Det kan också användas i situationer där jämförelse görs mellan vad en sökande under ett samtal berättat om händelse Y, med vad samma sökande, under ett helt annat samtal sagt om händelse Y (konstans mellan en persons olika utsagor). En tredje situation där kriteriet används är då utsagor från olika personer (A, B och C) jämförs, där alla berättat om samma händelse (Z). Det handlar då om konstans mellan olika personers utsagor. När situationen tillåter att konstanskriteriet används, tenderar det att slå ut alla andra kriterier. Det är därför viktigt att titta lite närmare på detta kriterie.

5.7.1. Klargöranden kring konstanskriteriet

Ett par klargöranden behövs innan vi tittar närmare på vilket stöd konstanskriteriet har i rättspsykologisk forskning. För det första så dyker konstanskriteriet upp under olika namn (t.ex. ”konsistens”, ”frånvaro av motstridigheter”, ”konsekvent utsaga”, ”sammanhängande”), och ibland talas det om konstans som ”grad av överensstämmelse”. Också kriteriets utfall uttrycks på lite olika vis, såsom:

- *Utsagan är oförändrad*
- *Vi har identifierat ett par motstridigheter*
- *Det finns brister i överensstämmelse*
- *Jämför vi vad var och en av de tre har sagt, finner vi inga större motsägelser*

Sällan skapar det här några större problem, men det är bra att vara klar över att språkbruket inte är konsekvent.

För det andra så är konstans inte något objektiva mått. En utsagas grad av konstans nås inte via någon formel. Den grad av konstans som tillmäts två utsagor som jämförs är resultatet av en subjektiv bedömning; graden av konstans speglar en bedömares uppfattning. Forskningen på området visar att två personer som var och en bedömer graden av konstans mellan två utsagor mycket väl kan nå olika resultat. Den ena kan identifiera en viss brist i överensstämmelse som gör att hen bedömer att utsagorna brister vad gäller konstans. Den andra personen kan identifiera samma brist, men väljer att tona ner dess betydelse, och bedömer därför graden av konstans som tämligen hög. Olika bedömare kan uppmärksamma olika aspekter, eller uppmärksamma en och samma aspekt men vikta dess betydelse olika. Detta betyder nu inte att det mesta ’flyter fritt’ vad gäller konstanskriteriet, men det är viktigt att veta att en bedömning av konstans inte är något absolut.

För det tredje så råder det en utbredd samstämmighet vad gäller användningen av konstanskriteriet och principen är rättfram: brister i överensstämmelse (brister i konstans) slår negativt på graden av tillförlitlighet och hög överensstämmelse (hög konstans) påverkar graden av tillförlitlighet positivt.

En viktig fråga är naturligtvis vilket vetenskapligt stöd konstanskriteriet har. Den frågan är svår att besvara. Skälet till detta är inte att det är magert med forskning. Faktum är att det finns väldigt mycket forskning med direkt eller indirekt koppling till konstanskriteriet. Skälet är istället att kriteriet används på så många olika sätt och i så många olika sammanhang, att det därför blir närmast omöjligt att ge ett kort och koncist svar på frågan om kriteriet har forskningsstöd eller ej. Med hjälp av ett antal konkreta exempel kommer vi nedan att försöka klargöra vissa aspekter av konstanskriteriets användbarhet. Exempelen utgår ifrån att vi föreställer oss en situation där en person, till exempel en asylsökande, intervjuats vid upprepade tillfällen om en och samma händelse.

5.7.2. Observation 1

– ”Utsagens huvuddrag är oförändrade över tid”

En jämförelse av utsagorna ger att det inte finns några tydliga brister vad gäller överensstämmelse. Vår observation lyder ”utsagens huvuddrag är oförändrade över tid”. Vilket värde, för bedömning av utsagens tillförlitlighet, har vår observation? För att besvara frågan måste vi vända oss till vad forskningen på området visar. Forskningen visar att både fabricerade utsagor och självupplevda (sanna) utsagor tenderar att ligga högt vad gäller konstans. Med andra ord, forskningens svar är att vår observation om ”hög konstans” inte bör tillskrivas något större värde vad gäller utsagens tillförlitlighet. Det primära skälet till varför personer som ljuger ofta lyckas prestera utsagor vars konstans ligger i nivå med sanningssägares är att lögnare *repeterar* medan sanningssägare *rekonstruerar*. Lögnare är ofta noga med att komma ihåg och upprepa vad de sagt under tidigare intervjuer, medan sanningssägare – för varje nytt intervjutillfälle – försöker rekonstruera det förflutna. Lögnare och sanningssägare använder olika strategier, repetition kontra rekonstruktion, men når ofta samma slutresultat – en hög nivå av konstans. Observationen att ”utsagens huvuddrag är oförändrade över tid” bidrar vare sig negativt eller positivt till utsagens grad av tillförlitlighet.

5.7.3. Observation 2

– ”Vissa delar av utsagan har förändrats över tid”

Låt oss istället föreställa oss en situation där en jämförelse av en sö-

kandes olika utsagor visar att det faktiskt finns vissa brister vad gäller överensstämmelse. Vår observation blir därför ”vissa delar av utsagan har förändrats över tid”. Igen vänder vi oss till forskningen på området för att få svar på värdet av vår observation. Omgående inser vi att vi inte kommer få något svar om vi inte först reder ut vilken typ av ’brist’ vi identifierat.

Motsägelser slår negativt på graden av tillförlitlighet

En typ av brist vad gäller överensstämmelse är motsägelser (kontradiktioner). Vid första intervjun sa sökanden i fråga att hen jobbat som hantverkare sedan 2005, vid en senare intervju berättas att hen i själva verket arbetet för landets säkerhetstjänst under de senaste 15 åren. Forskningen på området är tydlig; uppenbara motsägelser är ovanliga och när de förekommer så slår de negativt på graden av tillförlitlighet.

Både sanningssägare och lögnare kan tappa information vid upprepade intervjuer

En annan typ av brist vad gäller överensstämmelse är då en personappar information vid upprepade intervjuer, det vill säga då personen under senare intervjuer utelämnar information (detaljer) som hen inledningsvis berättat om. Här är svaret från forskningen på området inte lika tydligt eftersom det kan finnas flera skäl bakom att tappa information. Ett skäl kan vara att den sökande känner att hen redan berättat väldigt detaljerat om en viss given händelse och därför inte känner behov av att göra så igen. Den sökande kan alltså mer eller mindre medvetet utelämnar viss information, eller välja att berätta summariskt. Ett annat skäl kan vara att personen helt enkelt glömt viss information. Det viktiga här är att både sanningssägare och lögnare tenderar att tappa viss information över upprepade intervjuer, och att det därför är förrädisk att dra starka slutsatser kring tillförlitlighet utifrån en sådan observation.

Det finns flera skäl till varför information kan adderas

Ytterligare en brist vad gäller överensstämmelse är då det adderas information från en intervju till en annan, det vill säga då det under senare intervjuer framkommer information (detaljer) som personen i fråga inledningsvis inte berättat om. En sådan situation kräver ofta en djupare analys. En första fråga att ställa är vad det är för information

som tillkommit. Rör det sig om nya detaljer kring ett tidigare introducerat tema (t.ex. kvinnan som nu också minns att hon förlorade en tand vid den misshandel hon redan berättat om)? Eller rör det sig om introducerandet av ett helt nytt tema (t.ex. mannen som nu minns att han inte bara spärrades in i en liten cell, utan att han också torterades)? Att vid en senare intervju, eller mot slutet av en och samma intervju, minnas mer kring en händelse som den sökande redan tidigare berättat om matchar väl med hur vårt minne normalt sett fungerar. Genom att minnas och berätta om en händelse väcks kringliggande och relaterad information. När vi efter en intervju tänker tillbaka på vad vi talat om är det typiskt att minnas ytterligare detaljer ("Hur kunde jag glömma att nämna det?"). Att information tillkommer på detta vis bör inte slå negativt på graden av tillförlitlighet, utan speglar det sätt på vilket vi ofta minns och berättar.

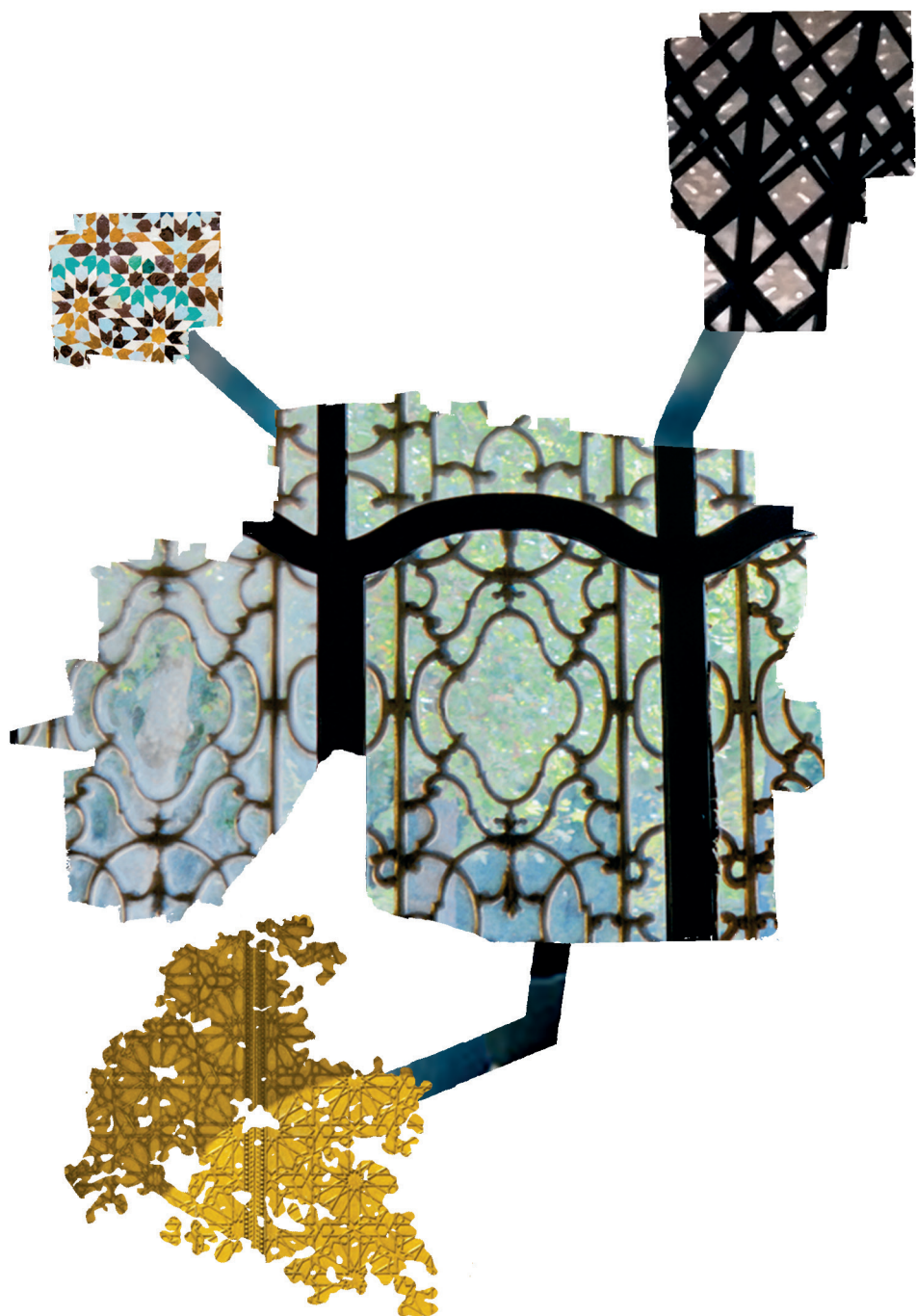
Vad gäller att under en senare intervju introducera ett helt nytt tema är mer problematiskt. Det finns dock skäl att varna för att vara alltför snabb med att dra slutsatsen att personen ifråga låtit sin historia växa bara för att försäkra sig om att verkligen få skydd. Det kan finnas andra skäl till att berättelsen växt. Ett sådant skäl kan vara att den sökande trodde att det som hen berättat inledningsvis skulle räcka för att få skydd och att hen därför helt medvetet valt att inte berätta om vissa faktiska upplevelser (t.ex. mot bakgrund av skamkänslor). Ett annat skäl kan vara att den sökande, av ett eller annat skäl, varit överdrivet passiv under tidigare samtal och inte berättat om en viss händelse därför att den sökande då inte upplevde att den hade speciellt stor relevans.

Minskad grad av specificitet

En fjärde typ av brist är förändringar vad gäller graden av precision. Det som vid en inledande intervju beskrivits som "en ljusblå bil", kan i en senare intervju bli "en blå bil", bara för att än längre fram beskrivas som "en bil". Kännetecknande för det mänskliga minnet är att ju längre tid som passerat desto mer tappas utsagan vad gäller grad av specificitet. En successivt minskad grad av specificitet bör inte användas som argument emot tillförlitlighet, istället är det så att detta är typiskt för personer som gör upprepade och ärliga försök att rekonstruera en tidigare upplevd händelse.

5.7.4. Konstanskriteriets användbarhet

Sammanfattningsvis visar forskning att konstanskriteriet har mer värde i vissa situationer (då vissa brister i överensstämmelse förekommer), och mindre värde i andra situationer (vid frånvaro av brister i överensstämmelse). Viktigt är att en identifierad brist inte nödvändigtvis måste slå negativt på graden av tillförlitlighet, speciellt inte om den har sin grund i (a) att sökande har adderat viss information kring ett redan tidigare introducerat tema, eller (b) att utsagan tappat något vad gäller specificitet.

6. TVÄRKULTURELL KOMMUNIKATION

I kapitel 3 redogjorde vi för beslutsstödet förutsättningar och poängterade bland annat betydelsen av kunskap om tvärkulturell kommunikation vid bedömning av tillförlitlighet. Då tjänstemannen respektive sökanden i migrationsärenden ofta har olika kulturell bakgrund blir den sökandes utsaga ett resultat av så kallad tvärkulturell kommunikation. Att göra en tillförlitlighetsbedömning av en sådan utsaga innebär vissa risker. Kunskap om dessa risker är därför nödvändig för att säkra en nyanserad tillförlitlighetsbedömning. Vi presenterar i föreliggande kapitel relevant och forskningsbaserad kunskap om några sådana risker. Även om vi nedan ger konkreta exempel så är det viktigt att vara medveten om att den kunskap som presenteras här är mer övergripande jämfört med föregående kapitel. Vi vill därför poängtera att den enskilde tjänstemannen, där det är möjligt och där behov finns, söker kunskap på egen hand (i LIFOS eller i andra källor) gällande det specifika fallet.

6.1. Vad är kultur?

Begreppet *kultur* har flera olika betydelser. I beslutsstödet definierar vi kultur som social information som är likartad och spridd inom en grupp människor i en viss miljö. Den sociala informationen kan till exempel vara sociala normer och föreställningar. Detta kan illustreras genom att jämföra begreppet med en löks olika skikt. Skiktet längst ut representerar uttryckliga sidor av kultur såsom beteenden och artefakter (dvs. föremål eller andra produkter skapade av människor). Skiktet längst in illustrerar tysta, intuitiva samtycken, till exempel om vad som är tabu att prata om. Mellan dessa två skikt sitter värden, normer och regler. De olika skikten av kultur samverkar och kan vara svåra att separera från varandra. Det är också så att respektive skikt får olika relevans i olika sammanhang. Vid tvärkulturell kommunikation, till exempel vid en intervju i ett migrationsärende där utredaren respektive den sökande har olika kulturella bakgrunder (dvs. kommer från olika kulturmiljöer), kan de olika skikten komma till uttryck.

För att tydliggöra vad det här kan innebära tar vi ett exempel.

Exempel 2:

*Samira söker asyl och blir intervjuad av en handläggare på Migrationsverket. Samira ser handläggaren som en auktoritet och uppträder därför andaktsfullt, kontrollerat och håller sig kortfattad. Samiras beteende är uttryckliga sidor av kultur, dvs. **det yttre skiktet av löken**. Beteendet bygger här på att Samira har kulturella värden, normer och regler, dvs. **lökens mellersta skikt** som säger att hon bör bete sig andaktsfullt och kontrollerat i kommunikation med auktoriteter. Samira undanhåller därför också information om att hon utsatts för hedersvåld i familjen. **Lökens innersta skikt** i det här exemplet är den "ryggmärgskänsla" som Samira fått via sin uppväxtmiljö och som innebär att det är tabu att berätta om sådant för en auktoritet.*

6.1.1. Kulturella scheman

Lökanalogin visar att den kulturella informationen i vårt medvetande påverkar kommunikationens innehåll och utformning. Kulturella värden, normer och regler (lökens mellersta skikt) är kognitivt representerade enligt något som kallas *kulturella scheman*. Script, som vi beskrev i avsnitt 4.3., är en typ av schema. Medan script är förväntningar på hur till exempel ett restaurangbesök ska fortlöpa, så är schema det mer övergripande begreppet för hur vi kognitivt sorterar och lagrar information. Ett schema bygger på att vi har upplevt vissa regelbundenheter i vår omgivning och gör att vi processar information effektivare. Vi kan därför tala om så kallad "tyst kunskap"; vi kan till exempel ha ett schema som gör att vi omedvetet vet att vi kan byta pengar mot varor i en butik. Vi behöver inte ödsla kognitiv energi på att medvetet tänka på det när vi stiger in butiken. Ett annat exempel på information som lagras i ett schema är förväntningar om vad vi ska göra i specifika situationer. Utifrån vår definition av begreppet kultur är sammanfattningsvis ett *kulturellt* schema ett sätt att tänka som är likartat hos en grupp människor som lever eller har levt i en viss kulturmiljö.

Våra kulturella scheman fungerar som mallar för hur vi ska bete oss

Kulturella scheman kommer till uttryck i social interaktion mellan människor, som i exemplet med Samira. Sådana scheman är nödvändiga för social interaktion eftersom de ger oss en mall för hur vi skall agera i relation till andra personer. I exemplet ovan hade Samira ett kulturellt schema för hur hon ska kommunicera med myndighetspersoner och auktoriteter. Det aktuella kulturella schemat bygger på hennes tidigare erfarenheter, till exempel i sin hemby, i mötet med auktoriteter. Schemat färgar hennes interaktion med handläggaren och påverkar informationsutbytet dem emellan. Utsagan, som i nästa steg kommer att utgöra underlag för en tillförlitlighetsbedömning, är därmed påverkad av att den kommunicerats i en tvärkulturell situation.

6.2. Kommunikationsstilar

Kultur påverkar hur vi uttrycker oss

När människor från olika kulturmiljöer möts och kommunicerar, till exempel under en intervju i ett migrationsärende, kan så kallade kulturella krockar uppstå. Detta kan ske när den sökande har ett annat kulturellt schema gällande hur hen ska bete sig i situationen, än vad tjänstemannen förväntar sig. *Kommunikationsstil* är ett antropologiskt begrepp med betydelse för förståelsen av tvärkulturell kommunikation och kulturella krockar. Olika personer har olika sätt (stilar) att kommunicera och uttrycka information. Kommunikationsstilarna är ofta omedvetna och har sitt ursprung i den kulturmiljö där vi är uppväxta; vi har kulturellt varierande kommunikationsstilar. Den kommunikationsstil som en person har, till exempel en handläggare på Migrationsverket, kan spela roll för vad handläggaren förväntar sig av en sökandes sätt att kommunicera och uttrycka information. I de fall där kommunikationen är tvärkulturell finns risk för att skilda kommunikationsstilar leder till missförstånd. I följande tre avsnitt beskrivs hur det kan gå till när sådana missförstånd sker och vad handläggaren kan göra för att minimera risken för detta.

6.2.1. Att "berätta sanningen" och att "berätta allt"

Vi vill framstå som trovärdiga

Ett exempel på när kulturella kommunikationsstilar blir aktuella är när en asylsökande ombeds att "berätta sanningen". De allra flesta människor vill framstå som trovärdiga och vi har därför en benägenhet att anpassa vår kommunikationsstil för att nå detta syfte. Anpassningen görs genom vilken information vi berättar, inte berättar, respektive hur vi berättar. Benägenheten varierar mellan olika personer och olika situationer. När en sökande ombeds att "berätta sanningen" kan utsagan påverkas av kulturella scheman om vad den sökande uppfattar som det socialt förväntade eller önskvärda att säga. Sökanden anpassar därmed sin kommunikationsstil med syftet att inte framstå som oartig, okunnig eller ovillig att samarbeta. Vid utvärdering av intervjuens utfall bör därför detta beaktas.

Den sökande kan ha svårt att veta vad som är relevant information

Även innebörden i uppmaningen "berätta allt" kan variera beroende på kulturella scheman och påverka hur mycket och vilka detaljer som en sökande är beredd att berätta. Anpassningen kan göras genom att hen fullt ut berättar om vissa förhållanden men bara delvis om andra. Vissa förhållanden utesluts kanske helt. Även berättelsernas utformning kan skifta. Den sökande kan vara ordentligt förberedd på att lämna en detaljrik berättelse, men det kan också vara så att den sökande av något skäl blir misstänksam gentemot utredaren och därför bestämmer sig för att hålla sig kortfattad. Det kan även vara svårt för sökanden att förstå vilka detaljer som anses relevanta respektive hur de förväntas framföras, det vill säga vad som är den förväntade kommunikationsstilen. En sökande kan till exempel vara genuint villig att ge information under en intervju och vara övertygad om att hen har berättat allt utifrån sina kulturella förväntningar och sin kommunikationsstil. Trots den sökandes genuina vilja och upplevelse av att ha "berättat allt" så behöver inte en intervjuare uppfatta det på samma sätt. Orsaken kan ligga i att utredaren har en förväntan om en annan kommunikationsstil för den information som läggs fram.

Klargör vad som förväntas av den sökande

Tyvärr finns inget enkelt recept för hur en tjänsteman på Migrationsverket ska hantera det faktum att innebörden i att ”berätta sanningen” respektive att ”berätta allt” varierar mellan olika individer och mellan olika kulturmiljöer. Vi rekommenderar dock, som tidigare framhållits, att utredaren i början av intervjun klargör intervjuens syfte samt betonar vikten av att allt som kan vara relevant för ansökan framkommer. Att hastigt i början av intervjun presentera syftet för att sedan direkt börja ställa frågor är alltså inte att rekommendera. Det krävs ett tydligt klargörande av syftet samt en reell möjlighet för den sökande att ställa frågor, både innan och under intervjun. Mot slutet bör dessutom den sökande ges den tid som krävs för att kunna komplettera sin utsaga.

6.2.2. Kulturella variationer i känslomässighet och verbalitet

Antropologisk forskning om kulturella kommunikationsstilar visar att det under asylutredningar ofta finns förväntningar eller rentav krav på att känslor ska vara ”lagom” tyglade, det vill säga att den *känslomässighet* som visas ska vara i linje med utredarens kommunikationsstil. Berättandet förväntas ofta vara strukturerat och den sökande antas kunna sätta ord på upplevelser, problem, funderingar och även detaljer av mer känslig art – det vill säga hen förväntas uppvisa en väl utvecklad *verbalitet*. I Tabell 5 presenteras fyra olika typer av kommunikationsstilar som varierar i känslomässighet och verbalitet.

I Tabell 5 ges även exempel på geografiska platser som kan kopplas till respektive kommunikationsstil men naturligtvis finns det också variationer mellan individerna från samma område. Givetvis har inte alla från Ostasien en återhållsam och indirekt kommunikationsstil och en person från Centralamerika måste inte nödvändigtvis ha en expressiv och direkt stil i sin kommunikation. Hänvisningarna till geografiska områden ska alltså ses som tendenser, inte som definitiva utbredningsområden.

Känslomässigheten och verbaliteten kan också spela roll för hur väl en persons kommunikationsstil passar en viss intervjusituation. Generellt

kan sägas att många sökandes kommunikationsstilar inte är anpassade till de förväntningar och underliggande krav som de möter under migrationsprocessen. Det är troligen vanligare att sökande i Sverige har mer expressiv kommunikationsstil medan intervjusituationen snarare utgår ifrån att kommunikationsstilen är relativt återhållsam. Det samma gäller verbalitet; det är inte givet att sökanden är lika verbal i sin kommunikationsstil som tjänstemannen förväntar sig. Dessa omständigheter betonar vikten av att tjänstemannen har dessa eventuella skillnader i åtanke vid mötet med den sökande, för att undvika missförstånd och felaktiga slutsatser.

Tabell 5. Känslomässighet och verbalitet

Expressiv känslomässighet

Direkt verbalitet

Tendens att svara konkret på frågor, sätta ord på känslor och att göra detta med inlevelse (vanligt inom i delar av Sydeuropa, Mellanöstern och Centralamerika)

Indirekt verbalitet

Tendens att bemöta frågor med indirekta svar innehållande t.ex. starka känslouttryck för att understryka allvar och uppriktighet (vanligt i Mellanösterns och Nordafrikas arabländer)

Återhållsam känslomässighet

Direkt verbalitet

Tendens att resonera sakligt, utan känslouttryck (vanligt inom den anglosaxiska världen)

Indirekt verbalitet

Tendens att svara försiktigt och inlindat samt hantera problematiska frågor genom hänvisning till metaforer (vanligt i Ostasien)

6.2.3. Kulturella variationer av maktdistans

Den sökande kan ha svårt att påtala missförstånd

I flera av de kulturmiljöer som Sveriges sökande kommer ifrån är det inte acceptabelt att ifrågasätta auktoriteter. Det finns således en risk att den sökande har kulturella scheman som gör det svårt att kritisera eller påtala problem eller missförstånd. Migrationsprocessen innebär i sig en maktbalans mellan tjänsteman och den sökande, vilken förstärks om den sökande har kulturella scheman som försvårar kommunikationen med myndighetspersoner. Även variation i utbildningsbakgrund hos sökande spelar roll i sammanhanget. Lågutbildade personer kan till exempel bli skrämda av att inte förstå de frågor som ställs och känna osäkerhet kring vad som är eller betraktas som "rätt" svar. Dessa risker kan beskrivas och nyanseras med hjälp av begreppet maktdistans.

Tabell 6. Maktdistans

Mindre maktdistans

Samhällen som har mindre maktdistans tenderar att vara mindre hierarkiska och mer inriktade på jämlikhet. De ses som "plattare" samhällen. Maktrelationer förväntas vara demokratiska och inkluderande för individerna i samhället. Personer från samhällen med mindre maktdistans tenderar att ha högre auktoritetsmisstro och vara mer kritiska.

Större maktdistans

Samhällen som har större maktdistans är mer hierarkiska. Det förväntas att individerna följer order och tar färre egna initiativ. Äldre och/eller auktoriteter är de som får ta egna initiativ. Personer från kulturmiljöer med större maktdistans överlämnar i högre utsträckning ansvar, beslut och initiativ till ledare eller auktoriteter.

I ett samhälle eller i en kulturmiljö förväntar sig och accepterar medlemmarna en viss ojämlik fördelning av makt. Men förväntningarna och acceptansen varierar mellan olika samhällen. Inom antropologisk forskning kallas det här för ett samhälles maktdistans (se Tabell 6).

Maktdistans kan påverka den muntliga utredningen

Betydelse av maktdistans och auktoritetstro bör i synnerhet beaktas när den sökande kommer från områden med stor maktdistans. Större maktdistans finns till exempel inom arabvärlden, Mellanöstern (t.ex. Turkiet, Iran, Afghanistan, Azerbajdzjan) och Ostasien (t.ex. Kina, Thailand, Vietnam, Myanmar), men den individuella variationen mellan personer från dessa områden kan vara stor. Det finns dock en tendens att personer från dessa områden finner det mindre acceptabelt att utmana eller ifrågasätta auktoriteter vilket kan innebära att de har svårare att komplettera eller invända emot till exempel skriftliga utlåtanden och uttolkningar från intervjuerna då det kan upplevas som "otillåtet" eller skamligt. Om den sökande har svårt att komplettera eller invända, till exempel som resultat av att den sökande förmådar att hen måste vara tolken eller tjänstemannen "till lags", så riskerar relevant information att undanhållas. I exemplet nedan visas hur maktdistans kan komma till uttryck.

Exempel 3:

Aisha kommer från en by i Irak. Hon lever tillsammans med sin mor, som är änka, och med en morbror och dennes familj. Vid den muntliga utredningen har Aisha svårt att berätta självmant och överlämnar därmed ansvaret till utredaren att relevanta uppgifter kommer fram. T.ex. väntar hon på att denne ska ställa en fråga innan hon säger något. Trots flera uppmaningar om att berätta fritt är det svårt för Aisha att inse sin roll och betydelse vid den muntliga utredningen.

Även om intervjuaren inleder med att säga att det är viktigt att den sökande ”berättar allt som kan vara relevant”, så kan inflytandet från kulturella scheman försvåra detta. Maktobalansen mellan utredaren och den sökande kan minskas med sådant förtroendebyggande som vi beskrev i avsnitt 3.2.2., till exempel genom ett respektfullt kroppsspråk och ett förtydligande av frågor när den sökande inte förstår. Att den sökande lägger fram viss information först senare under intervjun kan bero på att hen först då fått förtroende för utredaren.

6.3. Kulturellt varierande begreppssystem

Förutom att olika kommunikationsstilar kan ställa till det vid prövning av migrationsärenden, så finns det i tvärkulturell kommunikation även risk för missförstånd på grund av kulturellt varierande begreppssystem.

Termers innebörd varierar kulturellt

Sökande kan komma från kulturmiljöer med annorlunda kategoriseringar av, och därmed språkbruk för, saker och händelser, jämfört med vad utredaren eller tolken använder. Antropologisk forskning har visat att så är fallet till exempel när det gäller termer för kroppsdelar och termer för släktingar. När sökanden berättar om sin släkt eller om sin kropp finns alltså en risk för missförstånd. Sådana missförstånd påverkar utsagan och får därmed betydelse för tillförlitlighetsbedömningen. För att illustrera detta ges två reella exempel ur tamilska kontext som beskrivits i antropologisk forskning.

Exempel 4:

*En tamilska asylsökande ansågs ge motstridiga uppgifter om i vilken **kroppsdel** ett bajonetthugg hade satts. Var det i foten eller i benet? De motstridiga uppgifterna berodde dock inte på att den sökandes utsaga om bajonetthuggen var fabricerad, utan på att det tamilska språket inte gör skillnad mellan ”fot” och ”ben”.*

Exempel 5:

*Från samma tamilska sammanhang bedömdes tillförlitligheten vara låg då en sökande ansetts tala på ett oklart vis angående nära **släktingar**. Men i tamilska släktterminologi används mer specifika termer för broderskap; "äldre bror" har en term medan "yngre bror" har en annan. Orsaken till den oklara utsagan grundades alltså i varierande kulturell terminologi snarare än i att utsagan var fabricerad.*

Kunskap om kulturella betydelskillnader gynnar en rättvis bedömning av tillförlitlighet, inte minst i samarbetet med tolkar. Förutom termers kulturellt skiftande innebörd kan missförstånd också uppstå på grund av att de inblandade parterna använder olika kalendersystem och/eller har olika tidsuppfattningar.

Tidsuppfattningar och kalendersystem varierar kulturellt

Forskning från England visar dessvärre att det (i alla fall i asylsamarhang i England) är vanligt med kuggfrågor om tid och datum och att svaren utnyttjas vid bedömning av tillförlitlighet. Det finns internationella studier som framhåller att vaghet om datum och tider är en av de vanligaste formerna av uppfattad motstridighet i asylärenden. Vagheten kan alltså resultera i att utsagan bedöms ha en låg grad av tillförlitlighet. Vi vill därför ytterligare lyfta fram riskerna med detta.

Vår utgångspunkt är att kuggfrågor av detta slag bör undvikas. Kuggfrågor kan leda till vaga och/eller motstridiga svar från den sökande och det finns en överhängande risk att dessa svar framhålls som skäl för låg tillförlitlighet. Utsagans motstridighet kan då exempelvis bero på att utredaren och sökanden, med eller utan tolk, har olika tidsuppfattningar och/eller kalendersystem. En del sökande i Sverige kommer från kulturmiljöer där de lärt sig en annan, allmänna och mindre exakt tidsprecision (t.ex. i Sydostasien, Mellanöstern och vissa arabländer) vilket kan bidra till vaghet. Det är också sannolikt att sökande från landsbygden, eller sökande med lägre utbildning, tenderar att hänvisa till allmänna tider såsom på dagen, morgonen eller förmiddagen, snarare än klockslag för en specifik händelse.

Den sökande kan även ha en annan kalenderräkning och månadsindelning än vi har i Sverige (den gregorianska). Det här kan skapa problem vid frågor om till exempel datum för familjehögtider, släktingars födelsedatum eller tider för arresteringar eller tortyr. Exempelvis kan sökanden komma från kulturmiljöer som inte tillämpar vårt kalendersystem, där månadsindelningar är annorlunda och endast bitvis översättbara (t.ex. i Indien, Sri Lanka och Mellanöstern). Förvirring, oklarheter och vagheter uppträder lätt i angivelser av händelser när en sökande inte räknar tiden eller är van att dela in den som vi gör i den gregorianska kalendern.

På grund av dessa möjliga kulturella variationer gällande tidsuppfattningar och kalendersystem så rekommenderar vi att om tidsangivelser är relevant i ett specifikt migrationsärende så bör handläggaren reda ut vilket kalendersystem den sökande utgår ifrån och fråga hur den sökande brukar referera till tid.

7. VÄRDERING AV BARNS UTSAGOR

Det finns en mängd kognitiva och sociala faktorer som påverkar barns och ungas förmåga att berätta om vad de har varit med om. På grund av barns stegvisa kognitiva utveckling finns en del överväganden som bör göras vid bedömningen av barns och ungdomars utsagor. Precis som vid bedömningen av vuxnas utsagor, är kunskap om minnet grundläggande för den som ska bedöma en utsaga som har lämnats av ett barn eller en ungdom. Minnes- och språkförmågan utvecklas successivt under barndomen och så gör även barns förmåga att korrekt återberätta en händelse. Ju äldre barnet blir, desto mer information kan barnet återge. Men givet de rätta förutsättningarna, till exempel att de frågor som ställs är anpassade efter barnets ålder och mognad, kan barn redan i tre- till fyra årsåldern lämna en kortfattad, tillförlitlig utsaga om något de varit med om.

7.1. Barns minnesförmåga

Yngre barn lämnar kortare utsagor

Förskolebarn (ca 3-6 år) kan, i jämförelse med äldre barn och vuxna, inte hålla lika mycket information i minnet. De har heller inte lika mycket tidigare information som kan hjälpa dem att förstå vad de upplever. Det här gör att små barn ofta lämnar kortare utsagor, innehållande färre detaljer, än vad äldre barn och vuxna gör. Det gör också att yngre barn kan ha svårt att fritt återge en händelse även om kort tid passerat efter det att händelsen inträffat.

Att små barn ger kortare och mindre detaljerade utsagor beror även på att de ännu inte har möjlighet att forma kontinuerliga minnen. De kan berätta om en händelse men inte placera in den rätt i tid, på rätt plats eller i rätt kontext. Ett exempel på detta är att förskolebarn ofta talar om händelser som om de skedde igår trots att de hände för ett halvår sedan. Det beror inte på att de nödvändigtvis tror att händelsen skedde igår, men "igår" är den bästa term de har för att beskriva det förflutna. Faktum är att barn i förskoleålder tycks kunna minnas händelser som ligger relativt långt bak i tiden. Problemet är att de ofta har svårt att sätta ord på dem. Således bör den som samtalar med ett litet

barn inte förvänta sig en lika lång och detaljrik utsaga som den som samtalar med ett äldre barn eller en vuxen.

Specifika detaljer är svårare att minnas för yngre barn

Oavsett ålder tycks barn minnas centrala detaljer bättre än perifera, precis som vuxna. Yngre barn har dock svårare än äldre barn att dra sig till minnes specifika detaljer. Det är också större risk att yngre barn kopplar en detalj som härrör från en viss händelse till en helt annan händelse. Minnen för upprepade händelser kan, som tidigare angetts, komma att lagras i script och små barns script brukar innehålla färre detaljer än äldre barns. Det finns också mindre utrymme för variation mellan händelserna som lagrats script-baserat i ett barns minne.

Ökad kunskap och erfarenhet ger längre utsagor

Minnesförmågan utvecklas med ålder och generellt sett så minns barn händelser bättre ju äldre de är. I den tidiga skolåldern (ca 7-11 år) är barns utsagor om händelser de varit med om generellt sett mer detaljerade och deras utsagor innehåller mer kontextuell, perceptuell, spatial och temporal information, jämfört med förskolebarns utsagor (se 5.2.). Vid cirka 12 års ålder minns barn i stort sett på samma sätt som vuxna. Stora individuella variationer kan givetvis förekomma men i den här åldern tenderar barn, likt vuxna, att ha en förmåga att tänka logiskt och abstrakt, kunna hantera flera begrepp samtidigt och föreställa sig framtida konsekvenser av sina handlingar.

Även om barn i de tidiga tonåren oftast kan redogöra för upplevda händelser på samma sätt som vuxna, saknar de kunskap och livserfarenhet som kan vägleda dem att fatta rätt beslut, till exempel under sitt berättande. Kunskap och erfarenhet om olika händelser är viktiga förutsättningar för att vi ska kunna förstå och lagra informationen i vårt minne, men det är också viktigt för att vi ska kunna berätta om händelser vi minns. Forskning har visat att barn (både förskolebarn och skolbarn) som vid en stressfylld läkarundersökning på förhand fått undersökningen förklarad för sig, mindes den betydligt bättre än de barn som inte i förhand fick veta något om undersökningen.

Med stigande ålder ökar barnets kunskapsnivå och barnet utvecklar fler strategier för att lagra information i minnet. Detta sker kontinu-

erligt under barndomen och hela vägen upp i tonåren. Vid bedömning av barns och tonåringars utsagor är det viktigt att reflektera över om barnet kan tänkas ha kunskap om vad som efterfrågas eller om de berättar om händelser som de inte riktigt förstått. Det är också viktigt att ta reda på huruvida barnet själv deltagit i den händelse som hen skall beskriva eller om hen endast bevittnat den. Forskning visar på att barn minns händelser där de själva varit delaktiga bättre jämfört med händelser de bara bevittnat. Tonåringens förmåga att minnas och berätta om händelser är ofta jämförbar med vuxnas. Men under tonåren sker stora förändringar, både fysiskt (könsutveckling) och psykiskt (identitetsutveckling), vilket gör tonåringen mer sårbar och mer påverkbar av sociala och emotionella faktorer. Tonåringar har inte heller samma förmåga som vuxna att fatta beslut, göra riskbedömningar, ta helhetsperspektiv eller planera för framtiden. Detta återspeglas ofta i riskfyllda beslut samt att tonåringars resonemang stundom kan anses vara fullt logiska och rimliga och stundom tämligen irrationella.

7.1.1. Barns minne för trauma

Forskning har visat att barn, liksom vuxna, minns traumatiska händelseförlopp och att de minns centrala detaljer bättre än perifera. Genom att granska intervjuer med barn i olika åldersgrupper (3-17 år) som bevittnat mord, dråp eller liknande, har forskare kunnat slå fast att de flesta barn (även de yngre) tenderar att lämna utförliga utsagor när det gäller avgörande detaljer. Den stora skillnaden är att äldre barn rapporterar fler detaljer än yngre barn. Framförallt gäller detta detaljer om sina egna tankar och känslor (t.ex. "Jag var rädd"), förövarens känslor och uttalanden (t.ex. "Han var arg") samt om hur offret reagerade (t.ex. "Hon grät").

Det finns ett gap mellan vad barn minns och berättar

Barn minns alltså traumatiska händelser väl men problemet är att de ofta inte vill eller vågar berätta. En faktor som gör det svårt för barn och ungdomar att berätta om våld, trauma och övergrepp är den relation de har till förövaren. Studier har visat att barn som utsatts för olika typer av övergrepp inom familjen (eller av personer med nära koppling till familjen) många gånger kommer att lägga skulden på sig själva. För att kunna förstå vad som händer och varför det händer är det lättare för barnet att tänka "Det är mitt fel att detta händer".

Dessa skuldkänslor gör det svårt för barnet att berätta om övergreppet och ofta är det nödvändigt med upprepade samtal med ett barn som står inför att berätta om känslomässigt svåra händelser.

Att det tar tid för ett barn att prestera en utförlig utsaga beror på att det tar tid att bygga upp tillit till utredaren. Även om tillit finns kan det vara svårt för barn, både små och stora, att berätta om sexuella övergrepp. De kan berätta detaljerat om sammanhanget runtomkring men vara ovilliga att berätta om själva övergreppet. Till exempel kan de utelämnat sexuell information och förminska övergreppen. Även äldre barn och tonåringar tenderar att undanhålla information eller helt förneka de traumatiska handlingarna om de har en relation till gärningspersonen. I intervjuer med barn och ungdomar kan det här komma till uttryck genom att de säger ”Jag minns inte” eller ”Jag vet inte” på direkta frågor om övergreppen. Forskning har dock kunnat särskilja barn som inte minns övergreppen från de som minns men väljer att inte berätta. De barn som inte minns övergreppen är de allra yngsta, de som sovit och de som varit drogade under övergreppen. De som däremot minns men valt att inte berätta har ofta starka känslomässiga skäl till detta. De lider av skam och skuldkänslor, är lojala med eller beroende av förövaren, är rädda för konsekvenserna av berättandet och har bristande förtroende för vuxna och rättsväsendet.

Barn har lättare för att berätta om våld än sexuella övergrepp

Våld är inte lika tabubelagt som sexuella övergrepp och verkar inte heller ge upphov till samma skam- och skuldkänslor. Detta görs gällande i de studier som visat att barn har lättare att rapportera och berätta detaljerat om våld jämfört med våldtäkt. Det bör dock uppmärksammas att barn som växt upp i en miljö där våld är vanligt förekommande men förbjudet att prata om, kan, precis som barn som utsatts för sexuella övergrepp, bli väldigt förtegnas om vad de bevittnat eller utsatts för.

7.2. Att intervjuva ett barn

Barn måste ges möjlighet att berätta fritt

Att intervjuva personer som har varit med om svåra saker är alltid en utmaning och särskilt utmanande är det att intervjuva ett barn. Precis som vid intervjuer av vuxna är det viktigt att utredaren etablerar kontakt och bygger upp tillit hos barnet. Detta kan göras genom att samtala om ett neutralt ämne, såsom favoritlekar, leksaker eller aktiviteter. Om barnets språk är begränsat kan detta även göras genom interaktiv lek, till exempel att utredaren och barnet ritar något tillsammans. Innan barnet intervjuas är det viktigt att barnet får reda på syftet och ramarna för intervjun. Det är till exempel viktigt att klargöra för barnet att de har rätt att säga ”Jag vet inte”, ”Jag förstår inte” eller ”Jag minns inte”. Barn, i synnerhet yngre, har en tendens att vilja vara utredaren till lags och därför svara på frågor även då de inte vet, inte förstår eller inte minns. Barnet kan därför hitta på svar på frågor eftersom de tror att det viktiga är att de svarar. Därför är det viktigt med fri återgivning och öppna frågor även om barn tenderar att ge kortare redogörelser och kortare svar jämfört med vuxna. Barnet måste ges möjlighet att återge sin minnesbild ur sitt perspektiv eftersom det annars finns en betydande risk att de formar sin utsaga utifrån utredarens frågor.

Intervjuaren måste också göra klart för barnet att det är okej att berätta vad de varit med om – att det inte finns något som är fel eller dåligt att berätta. Det finns annars en uppenbar risk att barnet censurerar information och utelämnar detaljer som de inte tror att intervjuaren vill höra (t.ex. om sexuella övergrepp eller andra tabubelagda ämnen). Samma information måste även ges till en eventuell tolk så att denne inte censurerar informationen utan ordagrant översätter det som barnet säger. Att ha en tolk närvarande vid barnintervjuer är givetvis utmanande, inte minst i de fall där barnet har ett bristande ordförråd. Tolken kan då i välmening försöka hjälpa barnet genom att förenkla frågorna och utveckla svaren. Det är av stor vikt att tolken får tydliga instruktioner om att översätta allt ordagrant även om barnets svar inte är fullständigt eller sammanhängande.

Att bli intervjuad kan vara påfrestande för såväl yngre som äldre barn

och pauser är ofta nödvändiga. Hur lång tid en intervju kan pågå utan paus är olika från fall till fall. Ofta märks det på barnet då det är dags för en paus eftersom hen börjar bli trött och ofokuserad. Förskolebarn behöver i regel ta pauser oftare än äldre skolbarn som (om de gått i skolan) har viss vana av att sitta still under längre perioder. I de fall då barnet inte kan, vill eller är redo att svara på frågor är det inte säkert att det räcker med en kort paus utan det kan komma att bli nödvändigt att avbryta intervjun för att återuppta den vid ett senare tillfälle.

Barn är känsliga för icke-verbal kommunikation

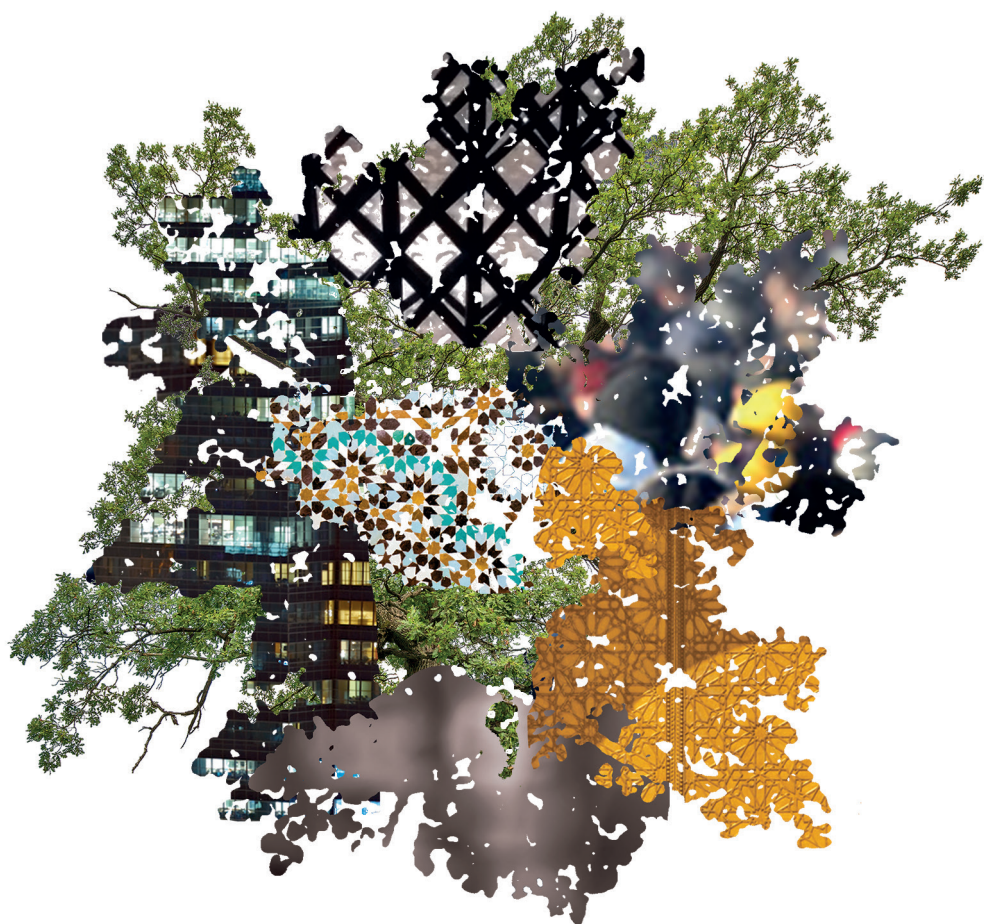
Jämfört med vuxna är barn känsligare för icke-verbal kommunikation. Det är således viktigt att utredaren försöker att hålla sig neutral och inte visa sina reaktioner på det barnet berättar. Om utredaren visar misstro kan barnet tystna eller ändra sin berättelse för att den inte duger. Om utredaren är alltför positiv (t.ex. nickar väldigt uppmuntrande) kan barnet komma att lägga till information för att vara utredaren till lags. Upprepade frågor kan ha en liknande effekt. Om samma fråga ställs flera gånger kan barnet ändra sitt svar eftersom tolkningen av upprepningarna blir att de svarat fel första gången.

Barn kan behöva vägledning i sitt berättande

Förskolebarn kan behöva viss vägledning för att kunna berätta om en händelse och kan ha svårt att utifrån öppna frågor beskriva detaljerat vad de varit med om eller bevittnat. Samtidigt tenderar de att svara impulsivt på ja- och nej-frågor. Ett sätt att försöka komma runt problemet är att tydligt berätta för barnet vad hen ska prata om, till exempel "Berätta för mig om hur du och din familj tog er hit till Sverige" samt hur man önskar att barnet berättar: "Jag vill att du berättar precis allt du kommer ihåg, även små detaljer som du kanske inte tänker är så viktiga, då dessa kan vara viktiga för mig för att jag ska förstå hur din resa gick till". Det här är något som med fördel även kan göras med äldre barn och ungdomar.

Förmågan att plocka fram information ur minnet är till stor del beroende av barnets språkliga förmåga, inte bara förmågan att berätta om en upplevd händelse utan också förmågan att förstå de frågor som ställs. Detta gör att barnets språkliga nivå är viktig att ta hänsyn till för den som arbetar med att intervjua barn. Till exempel bör barn

under tre år sällan intervjuas eftersom deras ordförråd är begränsat. Den som intervjuar ett barn i förskoleåldern (3-6 år) bör anpassa sin språkliga nivå till barnets och vara noggrann med att inte använda ord som barnet inte förstår. Även barn i skolåldern (7-12 år) kan ha ett begränsat ordförråd, särskilt om barnen inte gått i skola i det land där de bott. Kort sagt, genom att bygga upp en relation, prata om neutrala ämnen och kort lära känna barnet innan själva intervjun tar sin början kan utredaren få en bättre förståelse för barnets ålder, mognad och förmåga att svara på frågor och sedan anpassa intervjun därefter. Det här kräver flexibilitet och tålamod. Men om syftet med intervjun är att få information och utifrån denna information kunna bedöma tillförlitligheten i utsagan, så är det vad som krävs.

8. SAMMANFATTNING

Det primära målet med beslutsstödet var:

Att på ett tillgängligt vis förmedla vetenskapligt förankrad kunskap med relevans för bedömning av en muntlig utsagas grad av tillförlitlighet.

För att nå detta mål har vi guidats av fyra utgångspunkter. Dessa utgångspunkter kan ses som beslutsstödet fyra ben. Den första utgångspunkten är att bedömningar av tillförlitlighet i muntliga utsagor är att betrakta som en form av bevisvärdering, och i svensk rätt gäller principen om fri bevisvärdering. Detta innebär att värderingen skall ske i enlighet med aktuell kunskapsteori, och i föreliggande fall är detta att likställa med minnes- och rättspsykologisk kunskap. Beslutsstödet har tagit fasta på detta genom att uppmärksamma aktuell och relevant minnes- och rättspsykologisk kunskap. För det andra finns det goda skäl att förhålla sig ödmjuk inför uppgiften att värdera muntlig bevisning. Beslutsstödet gör tydligt att det inte finns några enkla recept för hur man avgör graden av tillförlitlighet i en muntlig berättelse. Vår tredje utgångspunkt är att bedömningar som grundas i forskningsbaserad minnes- och rättspsykologisk kunskap kommer vara mer nyanserade och korrekta än de bedömningar som grundas i subjektiva uppfattningar. Kort sagt så går vägen till rättssäkra bedömningar via evidensbaserad kunskap, inte via hemvädda bedömningsregler. I beslutsstödet kommer detta till uttryck genom att vi försökt vara mycket tydliga med vilka kriterier för tillförlitlighet som har stöd i forskning och vilka som inte har stöd. För det fjärde så är det viktigt att bli klar över att även om de bedömningar som görs grundas i evidensbaserad kunskap så finns inga garantier för att den enskilda bedömningen är korrekt. Men om man tar hjälp av evidensbaserad kunskap så kommer fler av de många bedömningar som görs under en längre tidsperiod att vara korrekta, jämfört med om man negligerar samma kunskap.

Vid en sammanfattning av beslutsstödet vill vi gärna lyfta fram ytterligare ett par aspekter. Vi har gjort tydligt att vägen till en rättssäker bedömning av en sökandes berättelse går via bedömning av tillförlitlighet (vad hen faktiskt säger), inte via bedömning av trovärdighet (hur hen

uppträder). Genomgående i beslutsstödet poängterar vi vikten av att de som har som uppgift att bedöma tillförlitlig har förvärvat åtminstone grundläggande minnespsykologiska kunskaper. Detta är viktigt eftersom bedömning av tillförlitlighet kräver olika minnespsykologiska hänsynstaganden. Ett exempel på ett minnespsykologiskt område som kräver extra insikt är hur olika former av trauma påverkar vår minnesfunktion. I beslutsstödet gör vi tydligt att forskning visar att vi ofta minns det traumatiska väl, men att det kan vara svårt att berätta om traumatiska upplevelser. Detta leder till att det inte är sällsynt med ett gap mellan (a) vad en sökande minns och (b) vad hen faktiskt berättar. Det är en stor utmaning för den som intervjuar att genom olika grepp, framförallt genom att bygga ett förtroende, försöka att reducera detta gap. Beslutsstödet uppmärksammar också flera andra av de viktiga kopplingar som finns mellan själva intervjusituationen och den därpå följande bedömningen av tillförlitlighet. Eftersom det är under intervjun som underlaget för tillförlitlighetsbedömningen (den sökandes berättelse) får sitt utseende och form, så måste intervjun hålla en tämligen hög kvalitet. För att förmå genomföra en nyanserad och rättssäker bedömning av tillförlitlighet måste den sökande fått möjlighet och hjälp att plocka fram sina autentiska minnesbilder.

En stor del av beslutsstödet ägnas åt att diskutera olika kriterier för bedömning av tillförlitlighet, och speciellt uppmärksammas kriterierna *detaljrikedom* och *konstans*. Båda dessa kriterier kan vara av värde vid bedömning av tillförlitlighet, men viktigt är också att bli klar över hur de bör användas respektive hur de inte bör användas. Beslutsstödet gör tydligt att de flesta kriterier kan användas på flera olika vis, och att det inte sällan är så att bara vissa av dessa möjliga användningssätt har stöd i forskning. Beslutsstödet uppmärksammar också nödvändigheten i att göra olika kulturella hänsynstaganden, detta gäller både för själva intervjun och vid tillförlitlighetsbedömningen av utsagan.

Vår förhoppning är att vår skrift kan fungera som ett stöd i det svåra men nödvändiga arbete som åligger Migrationsverkets tjänstemän vad gäller att värdera tillförlitlighet i muntliga utsagor.

9. REFERENSER

Kapitel 1. Introduktion

Ekelöf, P.O., Edelstam, H. & Heuman, L. (2009). *Rättegång IV*, (7 uppl.) Stockholm: Norstedt.

Kapitel 2. Lögn och sanning – Tillförlitlighet och trovärdighet

Vrij, A., Granhag, P.A., & Porter, S. (2010). Pitfalls and opportunities in nonverbal and verbal lie detection. *Psychological Science in the Public Interest*, 11, 89–121.

Strömwall, L., Hartwig, M., & Granhag, P.A. (2008). Lögnens psykologi – kroppsspråk, utsageanalys och polygrafter. I P.A. Granhag, & S.Å. Christianson (Red:er). *Handbok i Rättspsykologi* (ss. 379–391). Stockholm: Liber.

Kapitel 3. Beslutsstödet förutsättningar

Feijen, L., & Frennmark, E. (2011). *Kvalitet i svensk asylprövning – En studie av Migrationsverkets utredning av och beslut om internationellt skydd*. Stockholm: FN:s flyktingorgan UNHCR.

Fisher, R.P., Ross, S.J., & Cahill, B.S. (2010). Interviewing witnesses and victims. I P.A. Granhag (Red.), *Forensic psychology in context: Nordic and international approaches* (ss. 56–74). Cullompton, UK: Willan Publishing.

Granhag, P.A. (2001). *Vittnespsykologi*. Lund: Studentlitteratur.

Granhag, P.A. (2012). Om vittnen och minnesunderlättande tekniker – Eller när det ena faktiskt leder till det andra. I B. Lindberg (Red.), *Glömskan värd att minnas* (ss.135–148). Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis. Interdisciplinaria 12. Göteborg: Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets Samhället i Göteborg.

Migrationsverket. (2014). *Handläggningsstöd för asylutredningar och beslutsskrivning*. Tillgänglig: Verksnätet (Migrationsverkets intranät).

Kapitel 4. Minne och tillförlitlighet

Baddeley, A.D. (1999). *Essentials of human memory*. Hove: Psychology Press.

Cohen, G. (1996). *Memory in the real world*. Hove: Psychology Press.

Deffenbacher, K.A., Bornstein, B.H., Penrod, S.D., & McGroty, E. K. (2004). A meta analytic review of the effects of high stress on eyewitness memory. *Law and Human Behavior*, 28, 687–706.

Diesen, C., & Diesen, E.F. (2009). *Övergrepp mot kvinnor och barn: Den rättsliga hanteringen*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Easterbrook, J.A. (1959). The effect on emotion on cue utilization and the organization of behaviour. *Psychological Review*, 66, 183–201.

Gibb, T., & Good, A. (2014). Interpretation, translation and intercultural communication in refugee status determination procedures in the UK and France. *Language and Intercultural Communication*, 14, 385–399.

Good, A. (2007). *Anthropology and expertise in the asylum courts*. London och New York: Routledge.

Granhag, P.A. (2001). *Vitnespsykologi*. Lund: Studentlitteratur.

Gyulai, G., Kagan, M., Herlihy, J., Turner, S., Hárdis, L., & Udvarhelyi, E.T. (2013). *Credibility Assessment in Asylum Procedures – A Multidisciplinary Training Manual. Volume 1*. Budapest: Hungarian Helsinki Committee.

Gyulai, G., Singer, D., Chelvan, S., & Given-Wilson, Z. (2015). *Credibility Assessment in Asylum Procedures – A Multidisciplinary Training Manual. Volume 2*. Budapest: Hungarian Helsinki Committee.

- Jobson, L. (2009). Cultural Differences in Specificity of Autobiographical Memories: Implications for Asylum Decisions. *Psychiatry, Psychology and Law*, 16, 453–457.
- Landström, S., Ask, K., & Strömwall, L.A. (2010). Victimology. I P.A. Granhag (Red). *Forensic Psychology in context: Nordic and International approaches* (ss. 304-321). Cullompton; Devon: Willan Publishing.
- Leander, L. (2007). *What sexually abused children remember and report: Minding the gap*. Doktorsavhandling. Psykologiska institutionen, Göteborgs Universitet.
- Moore, S. A., & Zoellner, L. A. (2007). Overgeneral autobiographical memory and traumatic events: An evaluative review. *Psychological Bulletin*, 133, 419–437.
- Perfect, T.J. & Lindsay, D.S. (2014). *The SAGE Handbook of Applied Memory*. London: Sage Publications.
- Singer, D. (2014). Falling at each hurdle: assessing the credibility of women's asylum claims in Europe. I E. Arbel, C. Dauvergne, & J. Millbank (Red:er), *Gender in refugee law: from the margins to the centre* (ss.98–115). Abingdon, Oxon: Routledge.
- Wang, Q., Leichtman, M.D., & Davies, K.I. (2000). Sharing memories and telling stories: American and Chinese mothers and their 3-years-olds. *Memory*, 8, 159–77.
- Willén, R. (2016). *Counting on the details: Inquiring into past events of cooperative interviewees*. Doktorsavhandling. Psykologiska institutionen, Göteborgs Universitet.

Kapitel 5. Tillförlitlighetskriterier

Amadoa, B.G., Arcea, R., Fariñab, F., & Vilariñoa, M. (2016). Criteria-Based Content Analysis (CBCA) reality criteria in adults: A meta-analytic review. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 16, 201–210.

DePaulo, B., Lindsay, J.J., Malone, B.B., Muhlenbruck, L., & Charlton, K. et al. (2003). Cues to deception. *Psychological Bulletin*, 129, 74–118.

Granhag, P.A., Vrij, A., & Verschuere, B. (2015). *Deception detection: Current challenges and cognitive approaches*. (Red:er). Chichester: Wiley Blackwell.

Jackson, J.L., & Granhag, P.A. (1997). The truth or fantasy: The ability of barristers and laypersons to detect deception in children's testimony. I J.F. Nijboer, & J.M. Reintjes (Red:er), *New trends in criminal investigation and evidence* (ss.213–220). Koninklijke Vermande B.V., Lelystad, The Netherlands.

Lindell, B. (1987). *Sakfrågor och rättsfrågor: en studie av gränser, skillnader och förhållanden mellan faktum och rätt*. Doktorsavhandling, Skrifter från Juridiska fakulteten i Uppsala, 0282-2040; 11. Uppsala: Iustus.

Masip, J., Sporer, S.L., Garrido, E., & Herrero, C. (2005). The detection of deception with the Reality Monitoring approach: A review of the empirical evidence. *Psychology, Crime & Law*, 11, 99–122.

Strömwall, L.A. (2010). Assessing reliability by analysing the verbal content: The case of Sweden. I P.A. Granhag (Red). *Forensic Psychology in context: Nordic and International approaches* (ss. 264–280). Cullompton; Devon: Willan Publishing.

Vredeveltdt, A., van Koppen, P.J. & Granhag, P.A. (2014). The inconsistent suspect: A systematic review of different types of consistency in truth-tellers and liars. I R. Bull (Red). *Investigative Interviewing* (ss. 183–207). New York: Springer.

Vrij, A. (2005). Criteria-based content analysis: A qualitative review of the first 37 studies. *Psychology, Public Policy, and Law*, 11, 3–41.

Vrij, A. (2008). *Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities* (2nd edition). Chichester: John Wiley and Sons.

Kapitel 6. Tvärkulturell kommunikation

Good, A. (2007). *Anthropology and expertise in the asylum courts*. London och New York: Routledge.

Guffey, M.E. (2009). *Essentials of Business Communication*. South-Western, Cengage Learning.

Gyulai, G., Kagan, M., Herlihy, J., Turner, S., Hárdi, L., & Udvarhelyi, E.T. (2013). *Credibility Assessment in Asylum Procedures – A Multidisciplinary Training Manual. Volume 1*. Budapest: Hungarian Helsinki Committee.

Gyulai, G., Singer, D., Chelvan, S., & Given-Wilson, Z. (2015). *Credibility Assessment in Asylum Procedures – A Multidisciplinary Training Manual. Volume 2*. Budapest: Hungarian Helsinki Committee.

Hall, E.T. (1976). *Beyond Culture*. New York: Anchor Books.

Hammer, M.R. (2005). The Intercultural Conflict Style Inventory: A conceptual framework and measure of intercultural conflict resolution approaches. *International Journal of Intercultural Relations*, 29, 675–695.

Hofstede, G. (1994). *Culture and Organizations – Software of the Mind*. London: Harper.

Linde, C. (1993). *Life Stories: The Creation of Coherence*. New York: Oxford Univ. Press.

Marcus, H.R. & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotions and motivation. *Psychological Review*. 98, 224–253.

Nishida, H. ([1999] 2005). Cultural Schema Theory. I W.B. Gudykunst (Red), *Theorizing About Intercultural Communication*, (ss. 401–418). Thousand Oaks, Calif.: Sage.

Wang, Q., Leichtman, M.D., & Davies, K.I. (2000). Sharing memories and telling stories: American and Chinese mothers and their 3-years-olds. *Memory*, 8, 159–77.

Kapitel 7. Värdering av barns utsagor

Azad, A. & Christianson, S.Å. (2012). Barn och ungdomar minns och berättar detaljerat efter att ha bevittnat dödligt våld. *Svensk juristtidning*, 8, 746-759.

Bruck, M., Ceci, S.J., & Hembrooke, H. (2002). The nature of children's true and false narratives. *Developmental Review*, 22, 520–554.

Eisen, M.L., Goodman, G.S., Qin, J., Davis, S., & Crayton, J. (2007). Maltreated children's memory: Accuracy, suggestibility, and psychopathology. *Developmental Psychology*, 43, 1275–1294.

Goodman, G.S. and Melinder, A. (2007), Child witness research and forensic interviews of young children: A review. *Legal & Criminological Psychology*, 12, 1–19.

Goodman, G.S., Quas, J. A., Batterman-Faunce, J.M., Riddlesberger, M. M., & Kuhn, J. (1997). Children's reactions to and memory for a stressful event: Influences of age, anatomical dolls, knowledge and parental attachment. *Applied Developmental Science*, 1, 54–75.

Gordon, B.N., Baker-Ward, L., & Ornstein, P.A. (2001). Children's testimony: A review of research on memory for past experiences. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 4, 157–181.

Lamb, M.E, Hershkowitz, I., Orbach, Y., & Esplin, P.W. (2008). *Tell me what happened: Structured investigative interviews of child victims and witnesses*. Chichester, UK: Wiley.

Leander, L. (2007). *What sexually abused children remember and report: Minding the gap*. Doktorsavhandling. Psykologiska institutionen, Göteborgs Universitet.

Peterson, C., & Whalen, N. (2001). Five years later: Children's memory for medical emergencies. *Applied Cognitive Psychology*, 15, S7–S24.

Poole, D.A., Brubacher, S.P., & Dickinson, J.J. (2015). Children as witnesses. I Cutler, B.L. & Zapf, P.A. (Red:er) *APA handbook of forensic psychology. Volume 2: Criminal investigation, adjudication and sentencing outcomes*. (ss. 3–31). Washington, DC: American Psychological Association.

Saywitz, K.J., Larson, R.P., Hobbs, S.D., & Wells, C.R. (2015). Developing Rapport with Children in Forensic Interviews: Systematic Review of Experimental Research. *Behavioral Sciences & the Law*, 33, 372–389.

PSYKOLOGISKA INSTITUTIONEN

Box 500, 405 30 Göteborg

**GÖTEBORGS
UNIVERSITET**

